

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де
үнүп эгелээн

№ 158 (17487)

2007 чылдың
ДЕКАБРЬ 27,
четверг

Номерни парлалгаже
дужааганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 17.00.
Садар өртгээ 4 рубль.

Чаа чыл бұдүзүңде

ЧАЗАК ДАРГАЗЫНЫҢ ӨГ-БҮЛЕЗИ — ЧАШТАРДА

Сеңгээ ыт, а бо адыг...

Шортанның дужаалы-биле...

Дүүн, декабрь 26-да, ТР-нің Чазаның Даргазы Ш.В.Кара-оол өг-бүлези-биле база уруглары Долгар-маа болгаш Валерка-биле республиканың Уруглар бажыңында бичии чаштарга белек-селектиг чедип чораан.

Байырлал шинчилиг кылдыр каастан залда янзы-бүрү овор-хевирлиг хептер кеткен уругларны Емеля биле Соок-Ирей ойнадып, хөгледип, айтырыглар салырга, чаптанчы аажок шөйүлдүр харылап турдулар. Бо өскүс арткан чаштарның бичии делегейинге мынча хөй чаа чүүлдер чаңгыс хүннүң дургузунда болган: хөй аалчылар, кедип алган чараш хептери..., дүжүнде дег бир-ле эл-деп солун хүн кылдыр сагындырып артып калыр-ла боор. Чаштар

чараш шивиже-даа эвес, аалчыларже кезек болгаш-ла көрнүп каап турдулар, кым билер, хөөкүйлер оларның аразындан авазын-даа көрзүнүп турду ыйнаан азы амыдырал черле мындыг, моон өске делегей чок деп бо-даарлар ирги бе...

Соок-Ирейнің белзэнің соонда, Шолбан Валерьевич уруглары-биле чаштарга чымчак ойнаарактарны сунарга, шорулары кончуг «Шашибо» деп четтиргенин илередип алгыржып органын дыңнаарга,

чаптанчыгларын чүү дээр... Белек-селек алган уругларга долгандыр турар кижилер-даа уттундурган — чүгле чараш ойнаарактар машина, сарбашкын, күскежик...

— Оларның кичээңгейи ам бисте эвес дээрзин билип тур бис, эң кол чүве мындыг уругларга ажил-амыдыралыңар тураскаадып чорууңар дээш силерге, бо албан чериниң ажилдакчыларыңа, четтиргенин илередиксээр-дир мен. 2008 чыл — Өг-бүле чылы болгай, ынчангаш Чаа чылда амыдыралы мындыг чаштарга дузалап шыдаптар кижилер бүүрүзү ону бодунуң ажы-төлү-биле демей көрүп, бо чаштарже кичээңгейин углаарын күзээр-дир мен. Чаш кижилер бүүрүзү чырык чер кырыңа өөрүшкүнү шаңнаар дээш төрүттүнер, бо кем чок чаштар база ада-иелиг уруглар ышкаш кичээңгейин алыр ужурулуг. Буянныг ажил-ижиңер дээш четтиргенимни илередип, бүгүдөгү экини күзедим — деп, Шолбан Валерьевич Уруглар бажыңының ажилдакчыларыңа Чаа чылдың өөрүп четтиришкениниң сөстөрүн чугаалаан.

Айлаң ДАРЖАА.

Ай-кыс Маспык-оол-дун тырттырган чуруктары.

Ш.В.Кара-оол уруглары-биле.

Мөөрей, мөөрей...

«САЙГАРЛЫКЧЫ ЧОРУК-2007»

ТР-нің Чазак Бажыңының хуралдаар залыңа «Сайгарлыкчы чорук-2007» мөөрейнің түңнелин үндүргөн байырлыг хурал болуп эрткен. Ук мөөрейнің организатору ТР-нің биче сайгарлыкчы чорукту деткиир талазы-биле болгаш туризм агентилели. Хуралга Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.В.Кара-оол, ооң оралакчызы С.И.Тен, ТР-нің Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының экономика комитетиниң даргазы Б.К.Балчий-оол, адыр аайы-биле сайыттар, үндүрүг албанының болгаш банк удуртукчулары база өскелер-даа киришкен.

Байырлыг хуралды ажыдып тура, Ш.В.Кара-оол чугаазын мынчаар эгеледи:

— Хүндүлүг коллегаларым, сайгарлыкчылар, ажил-ишчи чедишкениңерниң түңнел, тилекчилерни байырлыг байдалга шаңнап-мактап, байыр чедирери-биле силерни мында чыганывыс бо. Байырланчыг байдал арай четпес хире болза, бурудатпайн көрүңер, чаа чылдың февраль эгезинде сайгарлыкчыларның чыбыжын эрттирер деп планнап турар бис, аңаа сагыш хандыр чугаалажып, ажилда чедер-четпестерни болгаш оларны эдериниң оруктарын, келир үеде сорулгаларны арбыны-биле чугаалажы бээр бис. Ынчан артисттервис оюн-тоглаа, концертин-даа көргүзө бээр. Чонувустуң амыдырал-чуртталгазының чаагай чоруун бедидеринге, чуртувустуң экономиказының хөгжүлдезинге

эвээш эвес үлүг-хуузун кирип чоруур сайгарлыкчы эрес-кежээ кижилерни ынчаар хүндүлээр апар. Силерни коллегаларым дээрим ужурулуг, бодумнун ажил-ишчи базымымны база сайгарлыкчы чоруктан эгелээн мен, аңаа чоргаарланыр мен.

Улаштыр Ш.В.Кара-оол республика экономиказының бүдүрүп турары продукциязының 12 хуузун сайгарлыкчылар кирип турарын, сайзыраңгай чурттарда ол көргүзүг бо ажыг хуу болуп турарын айтып, улам иделкейлиг болгаш шимченгир ажилдаарын сүмэлээн. Чазактың талазындан биче сайгарлыкчы чорукту деткиир талазы-биле санал-аналдар хөй дээрзин чугаалаан. Чижээлээрге бухгалтерия, отчет-учет, янзы-бүрү документация долдурар, дугуржулгалар чарар талазы-биле консультациялар бээр тускай албанны ор-

низаастаары көрдүнүп турар. Келир чылын «Бизнес төп» дээр орансава тудуун сайгарлыкчыларга тудар. Ынчан бүгү-ле документация талазы-биле дуза кадар албан чери аңаа ыяап турар апар. Аңаа ажилдаар офистерни сайгарлыкчылар хөлезилеп ап болур, ынчангаш кады ажилдаар талазы-биле партнерларын чалап, аңаа ужура-жилгаларны кылып, арга-дуржулга солчуп, дугуржулгаларны чарып болурунун аргазы тыптыр. Чазактың талазындан чээли алырының айтырыын шыңгыи контролга ап, банкылар документ-биле холбашкан ажылды саадатпазын чедип алыр талазы-биле ажил уламчылаарын, келир чылын сайгарлыкчылар чыбыжыңга сайгарлыкчыларны каттыштырар хөй-ниити организациязын тургузар дугайында Шолбан Валерьевич чугаалаан.

Ниитизи-биле түңнел чугаалаарга, ТР-нің Чазак сайгарлыкчы чорукту деткиир талазы-биле бүгү-ле чогуур хемчеглерни алыр дээрзин Чазак Даргазы болгаш санал берген удуртукчулар чугаалаан.

Байырлыг хуралдың кол кезээн шаңналдар элээн. «Биче сайгарлыкчы чоруктуң бүдүрүлгө адырының талазы-биле» номинацияга Кызыл кожуунунуң Каа-Хем суур-

дан хууда сайгарлыкчы Лариса Николаевна Филимонова тилекчи болган. Ону «Удуртукчунуң кабинети» дерилде-биле шаңнаарга, Л.К.Филимонова ону «Бодувустуң школавыска белекке бээр мен» дээрге, залга органнар демниг адыш часкаашкыны-биле байыр чедирген. Аш-чем садыгларының четкизиниң ээзи, сайгарлыкчы Алексей Леонидович Санников «Биче сайгарлыкчы чорук болгаш садыглажылга» номинацияга тиелээн. «Чылдың турфирмазы» номинацияга «Алаш-Тревел» тиелээн. Солун шаңналдарның бирээзи «Мен келир үениң сайгарлыкчызы мен» деп темага эң эки чогаадыг дээш шаңнал болган. Аңаа ортумак школалардан болгаш ортумак тускай өөредилге черлериниң сургуулдарындан 50 кижилер киришкен. Тилекчи Кызылдың № 10 профессионал-техниктиг училищениң сургуулу Айзана Дотпа болуп, диплом болгаш амгы шагның нарын фотоаппараты-биле шаңнаткан.

Шаңналдарны байырлыг байдалга тывыскан соонда, Ш.В.Кара-оол сайгарлыкчыларга, оларның өг-бүлелеринге Чаа чылда ааскежикти, чедишкениңерни, кадыкшылды күзээн.

Светлана БАЛЧЫР.

УЛУСЧУ ТЕАТРНЫҢ ЮБИЛЕЙИ

Чөөн-Хемчик кожуунун Чадаана хоорайда улусчу театр республикада ат-сураа билдингир коллективтерниң бирээзи. Республика чергелиг улусчу театрлар мөөрейинге ол каш улаштыр тилекчи болуп, Тываның адын Саян артыңа регионнар аразының мөөрейлеринге төлептин-биле камгалап келген. Декабрь 20-де бо коллектив бодунуң 45 чыл болган оюн байырлыгы-биле демдегледип эрттирген. Каас-чараш кылдыр дериттинген залга ханы уткашынарлыг, солун кежээ болган. Аңаа культураның хоочун ажилдакчызы З.К. Балчыырак допчу илеткелди кылып, Чадаананың улусчу театрыңа ажилдап чораан К.Ч. Сагды, И.Т. Комбу, З.С. Донгак, З.Б. Ондар болгаш өскелерниң-даа дугайында чылыг, чымчак сактыышкыннарны кылып, амгы режиссер Марианна Олгоовна Кара-Салдың ажилын бедиде-биле үнелээн. Аалчылар Россияның Театр ажилдакчыларының чөвүлелиниң Тывада салбырының удуртукчузу Александр Шоюн, Улусчу чогаалдыг төвүнүң килдис эргелекчизи Зинаида Ондар болгаш чылган хөй чон байырлал концертин сонуургал көргөн.

Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазында

Конституция судунга хамаарыштыр

Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазының ийги сессиязының сески (ээлчег чок) хуралы болуп эрткен. Ниитизи-биле 16 хоойлу төлевилелдерин аңаа чугаалашкан. Хуралдың ажылынга Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол киришкен.

Чидиг айтырыгларның бирээзи «Тыва Республиканың Конституция судунун дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлужунга өскерилгелер кириер дугайында» хоойлу төлевилели болган. Күштүг бооп турар «Тыва Республиканың Конституция судунун дугайында» хоойлуда Конституция судунун судьяларының хуусаазын

10 чылга доктааткан турган болза, чаа кириген төлевилелде ону 6 чылга кызырган. Ол ышкаш судьяларның ажил-чорудулгазын хуусаа бетинде соксадырын чүгле Конституция судунун шийтири-биле чорудар, чүгле ийи таварыл-гада (судьяларны томуйлаарының хуусаазын хажытканда болгаш судьяның ат-алдарына дүүшпес

херек кылганда) Төлээлекчилер палатазының шийтири-биле хостап болур турган. Чаа төлевилелде Конституция судунун судьяларын хуусаа бетинде ажил-чорудулгазын соксадыры-биле Төлээлекчилер палатазынга кириер эргени Тыва Республиканың Чазааның Даргазына берген. Ол ышкаш судьяларның шалыңының талазы-биле айтырыг база кирген.

Бо хоойлу төлевилелинге хамаарыштыр Тыва Республиканың Конституция судунун даргазының оралакчызы Светлана Монгуш удурланган. Депутаттар хоойлу төлевилелин хүлээп алган болгаш Төлээлекчилер палатазынче дамчыдарын шийтирилээн.

Тыва Республиканың Санажылга палатазының даргазының ажил-чорудулгазының хуусаазының төнгени-биле оң даргазынга Валерий Болай-оолович Салчак катап соңгуткан.

Палатаның Даргазы Василий Оюн сессияны хаап тура, депутаттарның чыл иштинде кылып чоруткан ажылын түңнээн болгаш Чаа чыл таварыштыр байырны чедирген.

Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазының парлагга албаны.

Василий Балчый-оолдун тырттырган чуруу.

Соңгулдаларга уткуштур

Кандидаттарга дыңнадыг

«Шын» солунун редакциязы соңгулда хоойлужудулгазынга дүүштүр Россия Федерациязының Президентизинин 2008 чылдың март 2-де болуп эртер соңгулдаларына, ТР-ниң Улуг Хуралының Төлээлекчилер болгаш Хоойлужудулга палаталарының депутаттарының катап соңгулдаларына бүрүткеткен кандидаттарга соңгулда мурнунун суртаал ажылын чорударының материалдарын парладырынга халас болгаш өртектиг солун шөлүн бээрин дыңнадып тур.

Россия Федерациязының Президентизинге кандидаттарга халас үндезинге суртаал материалдарын парладырының солун шөлүнүн хемчээлин, кандидаттарны бүрүткээниниң соонда тодарадыр. Россия Федерациязының Президентизинге кандидаттар суртаал материалдарын өртектиг үндезинге парладырыга солун шөлүнүн бир дөрбелчин сантиметринин өртээ мындыг болур: **бирги арынга – 50 рубль, өске арыннарга – 40 рубль.**

Хоойлужудулга палатазының депутатының кандидаттарына халас үндезинге суртаал

материалы парладырынга 98 дөрбелчин сантиметр (солунун 50 одуруу), **Төлээлекчилер палатазының депутатының кандидаттарына** — 17 дөрбелчин сантиметр (солунун 8 одуруу) хемчээлдиг солун шөлүн бээр. Улуг Хуралдың Төлээлекчилер болгаш Хоойлужудулга палаталарының депутатының кандидаттарына өртектиг үндезинге суртаал материалдарын парладырыга солун шөлүнүн бир дөрбелчин (квадрат) сантиметринин өртээ мындыг болур: **бирги арынга – 40 рубль, өске арыннарга – 30 рубль.**

Бир эвес солунга кириген материалдар соңгулдалар, массалыг информация чепсектеринин, реклама дугайында хоойлужудулга дүүшпес болза, ону парлаарындан редакция ойталап болур эргелиг.

Парладыр материалдарны (саазында болгаш электроннуг) редакцияның дараазында адресинге хүлээп алыр: Кызыл хоорай, Красноармейская, кудумчузу, 100, 3-кү каът, каб. 56, 46.

Редакцияның телефоннары: ниитилел-политиктиг килдис: 2-18-10; реклама килдизи – 2-17-91.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Хүндүлел бижини-биле Р.С.Монгушту шаңнаарының дугайында

Оперативтиг-албан ажил-чорудулгазынга бедик көргүзүлгелерни чедип алганы база хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Хүндүлел бижини-биле

Россияның ОБЯ-ның Күрүнениң өртке удур албанының Тыва Республика талазы-биле отрядының Өвүр кожууну камгалаар талазы-биле №10 өрт кезээнин начальниги Радик Семис-оолович Монгушту шаңнаар.

Кызыл хоорай
2007 чылдың декабрь 20 № 220

«Тыва Республиканың улустуң хөөмейжизи» хүндүлүг атты А.А.Монгушка тыпсырының дугайында

Тыва культура болгаш уран чүлдү хөгжүдеринге амы-хууда салышкыны база улустуң ырыларын болгаш хөөмейни күсседиринге чедишкени дээш «Тыва Республиканың улустуң хөөмейжизи» хүндүлүг атты

Тыва национал оркестринин солист-вокализи болгаш хөөмейжизи Андрей Алдын-оолович Монгушка тыпсыр.

Кызыл хоорай
2007 чылдың декабрь 20 №221

Тыва Республиканың «Шылгараңгай күш-ажыл дээш» медалы-биле

Ч.А.Удумбараны шаңнаарының дугайында

Республикага корум-чурумну болгаш хоойлудурумну сагырын быжыглаарына салышкыны база айыыл чок чорук органнарынга хөй чылдарда төлептиг ажылы дээш

Тыва Республиканың «Шылгараңгай күш-ажыл дээш» медалы-биле

Россияның Федералдыг айыыл чок албанының органнарының хоочуну Чанмыр Александрович Удумбараны шаңнаар.

Кызыл хоорай
2007 чылдың декабрь 20 № 222

Тыва Республиканың «Шылгараңгай күш-ажыл дээш» медалы-биле А.Н.Буеровту шаңнаарының дугайында

Россия-Моол күрүне кызыгаарының тыва уча-стунда күрүне кызыгаарының камгалалын быжыглаарына салышкынына база үре-түңнелдиг күш-ажылы дээш

Тыва Республиканың «Шылгараңгай күш-ажыл дээш» медалы-биле

Россия Федерациязының Федералдыг айыыл чок чорук албанының Тыва Республика талазы-биле Кызыгаар эргелелинин начальниги Алексей Николаевич

Буеровту шаңнаар.

Кызыл хоорай
2007 чылдың декабрь 20 №223

«Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты М.Т.Монгушка тыпсырының дугайында

Республикага корум-чурумну болгаш хоойлудурумну сагырын быжыглаарына ачы-хавыяазы база айыыл чок чорук органнарынга хөй чылдарда төлептиг ажылы дээш

«Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты

Россияның Федералдыг айыыл чок албанының органнарының хоочуну Маадыр-оол Түмен-оолович Монгушка тыпсыр.

Кызыл хоорай
2007 чылдың декабрь 20 №224

Тыва Республиканың күрүне шаңналдары-биле шаңнаарының дугайында

Энергетика адырында ачы-хавыяазы болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш

«Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты

Тыва Республиканың «Тываэнерго» ажык акционерлиг ниитилелдин автоматиканың болгаш хемчээринин реле камгалалының тус чер албанының начальниги Сергей Васильевич Грачевка;

Тыва Республиканың Шагаан-Арыг хоорайының район котельнаязының дежурный инженери Владимир Васильевич Кретовка тыпсыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Хүндүлел бижини-биле

Тыва Республиканың «Тываэнерго» күрүнениң каттышкан бүдүрүлгезинин энергетиги Хевер-оол Дажиевич Артынаны;

Тыва Республиканың «Тываэнерго» күрүнениң каттышкан бүдүрүлгезинин Мугур-Аксында ДЭС-тин 6-гы чергениң слесарь-дизелизи Омак Айзапович Байыр-оолду;

Тыва Республиканың «Тываэнерго» күрүнениң каттышкан бүдүрүлгезинин Мугур-Аксында ДЭС-тин 5-ки чергениң электромонтеру Олег Чамбалович Иргитти;

Тыва Республиканың Шагаан-Арыг хоорайының район котельнаязының токары Виктор Хеймер-оолович Намзынны;

Тыва Республиканың «Ак-Довурактын ЧЭТ-ти» күрүнениң каттышкан бүдүрүлгезинин котелунун машинизи Зоя Доржуевна Сарыгланы;

Тыва Республиканың «Ак-Довурактын ЧЭТ-ти» күрүнениң каттышкан бүдүрүлгезинин котелунун улуг машинизи Марта Көк-ооловна Серенни шаңнаар.

Кызыл хоорай
2007 чылдың декабрь 20 №225

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

КЫЗЫЛ ХООРАЙ — ЧАА ЧЫЛДЫҢ БУДУУЗУНДЕ

Республиканың найысылалы Кызыл хоорайны Чаа чылга уткуштур белеткээр талазы-биле хоорайның мэриязы тодаргай хемчеглерни ап чорудуп турар. Ол талазы-биле Чаа чылды байырларының хемчеглеринин программазының планын хоорайның мэриязы бадылаан.

Хоорайның Тыва эки турачылар кудумчунда В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрының дужунда хоорайның төп елказын тургузар талазы-биле ажил-иш хайнышкынынга-ла чоруп турар. Хоорайның төп елказын «Бытмашсервис» муниципалдыг каттышкан бүдүрүлгезинин мастери Вилена Ключкинаң удуртулгазы-биле ажилчиннар эрткен неделядан бээр кылып эгелээннер. Олар кол елканың шивизин тургузуп-кан.

Ам дош хоорайына уругларның ойнаарына таарымчалыг байдалды тургузар талазы-биле ажилдар чоруп турар. Олар дошту Национал парктын дошундан дыка севергин кылдыр хирээл-лек эккелгеш, дош хоорайын кылып тургузуп турар. Хоорайның төп елказының байырлыг аждышкыны декабрь 30-де 14 шакта болур.

Чаа чылдың шивилерин Кызыл хоорайның арга-арыг ажил-агыйынын девискээринде садып эгелээн. Бо чылын хуу кижилерин болгаш сайгарлыкчыларның боттарының кара туразы-биле чөпшээрел чок шиви кезерин хоруп каан. Арга-арыг ажил-агыйынын специалистеринин чугаалап турары-биле алырга, арга-арыга санитарлыг кезилдени тускай эртемнигер чорудуп тургаш, оон елгага ажиллаар шивилерни кезип турар. Бир эвес Чаа чылдың елказының шивизин садып алыр дээш Кызылдың арга-арыг ажил-агыйынын девискээринге чеде бээр болза, оон кандыг-даа хемчээлдин шивижештерин таарымчалыг өртектиг садып ап болур.

Чаа чылга уткуштур хоорайның сайгарлыкчыларының тыныгыр-сагынгыр ажылы улам-на идепкейжээн. Чаа чылдың елказының каасталгазының кандыг-даа хевирлеринден эгелээш, уруг-

ларга ойнаарактар, суй белектер дээш, чүнү чок дээр боор. Үнүп орав Күске чылынга хамаарышкан ойнаарактарның кандыг-даа хевирлери бар. Уругларга болгаш улуг кижилерге таарымчалыг кандыг-даа суй белектерни садып турар.

Хоорайның бир хайымныг төвү республиканың Хереглекчилер эвилелинин «Бараанны мөөңү-биле садар рынок» кызыгаарлаттыг харысалгалыг эштежилге биле «Обувь» баазызын садыг-складтарында аш-чемден элбек. Мында колдуунда Саян артындан келген сайгарлыкчылар ажилдап турар болгаш оларның садып турар барааннарының өртээ таарымчалыг, колдуунда ол-ла хоорайларның өртекти-биле садып турар.

Бо чылын чүгле Кызыл хоорайның төвүнге эвес «Южный», «Башня», «Восток», «Паротурбинная» болгаш хем ол чарының микрорайоннарына елка болгаш уруглар ойнаар шөлдер тургустунар.

Сергей ХЕРТЕК.

Ай-кыс МАСПЫК-ООЛДУҢ тырттырган чуруктары.

АНЫЯКТАРНЫҢ ЧУГАА КУЛЬТУРАЗЫ

Чоокта чаа Чөөн-Хемчик кожуунуң Баян-Тала ортумак школазынга «Тыва дыл болгаш чогаал амгы ниитилелде» деп эртем-практиктиг конференция болуп эрткен. Школа дирекциясы ук конференцияны баян-талажыларның чаңгыс чер-чурттуу, ТКУ-нуң тыва болгаш ниити дылдар кафедрасының доцентизи, филология эртемнериниң кандидаты Клара Доржунуң юбилейинге тураскаадып организаастаан.

Клара Бүрбүлдеевнаның чашкы, студент практика болгаш башкылаашкын ажылының эң баштайгы базымнарын ооң өскен-төрзүн Баян-Талазынга эгелзэн үелерин школаның тыва дыл кабинетинде ханада аскан стендиде фото-чуруктар болгаш башкының чырыкче парлап үндүргени ажылдарының база солун-сеткүүлдерге бижзэн ажылдарының делгелгези төөгүп турар. «Башкы деп сөс меңзэ эң чоок, базымның хем-чээкчизи» деп стенини чыылганнар сонургаан.

Кожуун чергелиг бо хемчээлге улуг класстарның өөреникчилери эртем-практиктиг конференцияның темазына дүүштүр солун илеткелдерни кылган. Аңгы-аңгы школалардан он өөреникчининг ажылын сонургап дыңнадывыс. Онзалап демдеглексенчиг чүүл чүл дээрге, өөреникчилер амдан эгелеп эртем ажылын кылырын шенеп, боттарының шаа-биле шинчилелдерни чорудуп турары. Уруглар боттарының өөрлеринин, чаңгыс чер-чурттууларынның чугаа-домаанда эскергени чедер-четпестерни тодаргай чижектер-биле бадыткап, илеткеди.

Баян-Тала ортумак школазының өөреникчизи Сай-Суу Куулар (удуртукчу башкызы Ш.И. Куулар) амгы үеде аныяктар ортузунда билдингир апарган «Теректер»

деп Аңчы Салчактың ырызының сөзүнге сайгарылганы кылды. Ырының аялгазы аянынг-даа болза, ооң сөзү дыка чегей дээрзин одуруг бүрүзүн сайгарып тура, илеткелчи тайылбырлаан. Тыва шүлүк чогаадылгазының эң кол дүрүмү аянажылга сагыттынмаанын, одуруглар бот-боттарының аразында харылзаа чогуң, оларның удурланышкаан шүгүмчүлзүни чөптүг.

Чадаананың бир дугаар ортумак школазының өөреникчизи Айран Монгуш «Амгы үениң аныяктарының чугаазында тыва дылдың литературлуг нормаларының хажыдышкыннары» деп илеткелин дыңнааш, (удуртукчу башкызы Д.Д. Ондар), ол дыка хөйүнү эскерип, сайгарганын онзалап демдеглекседим. Аныяктар өк-биле адаар сөстери хамаанчок, хуу аттарны безин шын эвес адап турарын илеткелчи чижектер-биле бадыткады.

Хайыракан школазындан Шеңне Монгуш орус, тыва дылдарны аныяктар «хойтлактап» чугаалап турарын, Теве-Хая школазындан Ай-Куш Куулар аныяктарның чугаазында бок сөстер дугайында, Белекмаа Донгак Чөөн-Хемчик чоңунуң диалектининг дугайында (башкызы Р.М. Сүрүнчү), Алена Монгуш (башкызы О.О. Идам-Сүрүн) «Өрөн

төле» деп Игорь Чакарның ырызында жаргон сөстериң хөйүңге хамаарыштыр, Чадаананың № 4 школазындан Дамырак Ооржак (башкызы Ч.С. Кара-Сал) «Амгы шагның тыва эстрада ырларында ава кижиниң овор-хевириниң дугайында сайгарылганы кылды. Немеј ажылдап кылып алыр болза, ол бир эки сайгарылга болуп турган боор.

Илеткелчилерниң аразындан Чадаананың ийи дугаар ортумак школазының өөреникчизи Урундай Самбуунуң ажылын онзалап демдеглевес аргажок. Ол Бай-Тайга, Барыин-Хемчик кожууннарга чедип, хөй информаторларга ужуражып, шинчилел ажылын кылган-дыр. Ооң темазы – «Тыва дылда зоонимнер». Азырал дириг амытаннарның шолла аттарының дугайында. Бо темага эртем ажылдары ховар болуп турары-биле тываларның азырал амытаннарга шолла ат тыпсыр чаңчылын ниитилелге болгаш аныяк өскенге дамчыдып, ону төрзүн дилывыска быжыктырып арттырар сорулга-биле илеткелчи ажылдаан.

Хөндергей школазындан Агы Санаа (башкызы Н.К. Дун-Куулар) амгы үеде харылзаа болгаш компьютер техниказының хөгжүлдениң бедзени-биле холбаштыр ол бүгүге хамаарышкан терминнерниң тыва дылче очулгазы чок болуп турарындан аныяктар орус, тыва, англи, латин уктуг сөстери холуп, чугаазын бокталдырып турарын шүгүмчүлзэн.

Илеткелдерге хамаарыштыр юбиляр башкы К.Б. Доржу түңнел үнелелди берип, немеј ажылдааш, ол илеткелдерин «Келир үеже

базым» республика чергелиг мөөрейге кириштирип болурун сүмеледи. Эң эки илеткелдер кылган дээш Сай-Суу Кууларга, Айран Монгушка, Урундай Самбууга акша шаңналдарын, Агы Санаага тускай шаңналды тывыскаан. А дээди шаңнал – Гран-прини эң бичии киржикчи Чолдуг Куулар алгаш, микроволновка-биле шаңнаткан. Тирикчи оол башкының өөреникчизи Шолбан Кууларның оглу болганы юбилярны ийи дахпыр өөрткен.

Школачылар улаштыр уран номчулга мөөрейинге киришкен. Баян-Тала көдзү Культурал бажынының ажылдакчыларының болгаш ортумак школаның өөреникчилериниң каттышкан кыска концертиниң соонда, Клара Доржунуң шүлүктеринге мөөрей эгелзэн. Аңаа чүгле өөреникчилер эвес, а башкының доостурган студентилери, амгы үеде аныяк башкылар база киришти. «Өскен-төрзүн Баян-Таламны үргүлчү сактып, дүжеп-ле турар мен. Силерге, чоңумга ажыктык бичини-даа бол, ажыл-херекти бүдүрүп чорумга өөрүп чор мен» – деп, Клара Бүрбүлдеевна четтиргенин илередип, школа библиотеказынга бодунуң редакторлааны номнарын болгаш өске-даа хөй литератураны белекке берген.

«Тыва дыл болгаш чогаал амгы ниитилелде» эртем-практиктиг конференцияны кожуунуң тыва дыл болгаш чогаал башкыларының «төггери столу» уламчылаан. Аңаа тыва дыл башкылаашкынында бергедээшкенин болгаш шаптаразыннар дугайында чугааны башкылар кылган. Кичээлдер шактары база өөредилге

номнары чедишпес, өөредилге номнары-биле программа карышкарлыгы, методиктиг литература ховар дээрзин санал берген башкылар демделеп, өске эртем башкыларынга бодаарга, бергелерге таваржып турарын чугаалап турду.

Түңнел сөс. Тыва дыл башкыларының ажылында бо бергедээшкенин дугайында чылдан чылче чугаалажып-ла турар, ынчалза-даа ТР-ниң Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының яамызындан ол четпестерни эдер талазы-биле кандыг-даа хемчег алдынмай турарын онзалап айтыр бодал тур мен. Бодум хуумда Кызылга филология факультетинге билин бидидип келген тыва дыл, чогаал башкыларының семинарыга олурушкаш, үстүнде айыттыңан чедер-четпестерге хамаарыштыр каш-даа бижзэн мен. Түңнел чок болуп турары хомуданчыг. Тыва дыл күрүне дылы болганда, тыва чогаал бижиттинип, харын-даа россияйге парлалга-биле деңнээрге, бедик деңнелде чоруп турар болганда, тыва дыл болгаш чогаал башкылаашкынынче кичээгей мындыг кошкак турбас ужурулуг. Бо айтырыга хамаарыштыр алдынар хемчеглер дугайында ийикпе азы хемчеглер алдынмай турарының чылдагаанының дугайында яамының харысалгалыг ажылдакчыларын-дан харыны редакция манап турар, ону солун арнынга үндүрери-биле манап турарын онзалап дыңнадып каалы.

Светлана БАЛЧЫР,
«Шынының» корр.

Чогаалчы болгаш це

«ЧУРТТАКСАНЧЫГ ТЫВА ЧЕРИМ»

Декабрь 14-те республиканың К.Чуковский аттыг уруглар библиотеказының номчулга залынга уруглар чогаалы болгаш чурт-шинчилел килдизинге Тываның Комсомол шаңналының лауреады шүлүкчү Антон Үержааның 50 харлаанынга тураскааткан «Чурттаксанчыг Тыва черим» деп сактышкын кежээзи болуп эрткен.

Олче библиотека ажылдакчылары шүлүкчүнүң өөнүң ишти Л.Н. Күжүгетти, уруу Айгульду, ТР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы, чогаалчы Николай Кууларны, ТКУ-нуң башкызы, доцент Клара Доржуну чалаан.

Кызылдың бир, ийи, тос дугаар школаларының 10-11 класстарының өөреникчилери башкылары-биле кады ужуражылга-сактышкынга киришкен. Антон Үер-

жааның «Чаңкыш ышкыш салым-чолдуг» деп чогаалдарының делгелгези-биле уруглар танышкан. Шүлүкчүнүң чогаалдарына аяныг номчулгага Сай-Суу Монгуш (школа № 1), Чолдуг Донгак (№ 2), Саша Кара-Монгуш (№ 9), Артай Батыр (№ 1), Алиса Доржу-оол (№ 9) идепкейлиг киришкен.

Келген аалчылар уругларга шүлүкчү А.Үержааның дугайында солун чүүлдерни чугаалап берген.

Башкы К.Б. Доржу ооң «Саарыг ырын» сайгарылганын аажок солун, долу, чедингир кылдыр тайылбырлаан. «Саарыг ыры» дээрге «А.Үержааның саарлыг баткан шүлүктери» дээни-биле дөмей деп ол чугаалаан.

«Ындыг эштиг болганым аксым-кежи» – деп, Николай Куулар чугаазын эгеледи. — Ажылга-даа, амыдыралга-даа үргүлчү кады чоруп келдивис. Эки эш-биле найыралды магазын хандыр көргөн мен. Эжимден ындыг эрте чарлыр мен деп бодавайн чордум. Оон бээр элзэн үе эрткен-даа бол, сеткилде балыг ам-даа сорбуланмаан. А тыва чогаалдың эгиттинмес чидирни

улуг. Ооң бижзэн шүлүктери үе өттүр чурттап чоруй барган – деп, ол эжиниң дугайында сеткил хайнышкын-биле чугаалады.

Шүлүкчүнүң өөнүң ишти Людмила Николаевна Күжүгет чаңгыс курска кады өөренип, тамыжып, өг-бүле болганын сактып чугаалаан. Олар бир кыстыг, бир оолдуг. Уруу ачазының ажылдап турганы Ю.Кюңзегеш аттыг ном үндүрер черде ажылдап турар. Оглу Айдыс Москвада Россияның Гуманитарлыг университетинде өөренип турарынга ава өөрүп чоруур.

Зинаида АРАКЧАА,
К.Чуковский аттыг библиотеказының уругларга тыва чогаал болгаш чурт-шинчилел килдизиниң эргелекчизи.

ларын, чогаалчыларны, дөргүл-төрелин аяк шайже чалаан бис. Аңаа кээп, чылыг сактышкыннарын үлешкен башкызы Р.Р. Бегзиге, чогаалчылар Е.Т. Тановага, М.А. Хадаханзге, Ч.Ч. Кууларга, эртемден М.С. Байыр-оолга, режиссер А.Л. Чадамбага, эживис С.М. Кудажыга, чаңгыс чер-чурттуулары С.И. Бадыраага, М.К. Кууларга, кожаларывыс О.Х. Өлеенге, Делгермаа Енданга база аалчыларга аян туткан артистеривиске, кежээниң башкарыкчызы А.С. Серенге өөрүп четтиргенивисти илередип, оларга аас-кежикти, кадыкшылды, чедишкенин-нерни күзедивис.

Дырбак КЮНЗЕГЕШ.

ЧЫЛДЫ ЭКИ ДООСКАН

Каа-Хем кожуунуң Бүрен-Бай-Хаак суур чараш бойдус чурумалдыг черге эрткен чүс чылдың бежен чылдарында үндезилеттинип тургустунган. Оон бээр маңаа орус, тыва болгаш өске-даа нацияның кижилери эл-найыралдыг, бир демниг ажылдап-чурттап тургаш, суурну сайзыраткан. Эрткен чүс чылдың тозан чылдарының кончук берге үелеринде безин, колхоз-совхоз дүжерже-даа, моон кым-даа деспзэн, көжүп чоруваан.

Бүрен-Бай-Хаак сумунуң даргазынга башкы Самдар-оол Чүлүдүм соңгуткан соонда, сумунуң социал экономиказы бурунгаар хөгжүлдени алган. Чурттакчы чоң бодунуң хуузунда дузалал ажыл-агыйын кылып турар, ынчангаш оларның амыдыралы тодугдогаа. Оларның хуузунда янзы-бүрү марканың машиналарының саны 60 ажып турар. Малдың баш саны өскөн. Тараа, ногаа культураларын, картофельди хөйү-биле тарып, чаагай дүжүттү өстүрүп ап турар.

Школа, эмнелге, культура албан черлери ажылы экижиткен. Бүрен-Бай-Хаак школазы өөредилге-кижи-зидилге ажылын экижиткеш, миллион шаңналдыларның одуруунда кирген. Амгы үеде сумуга эргежок чугула пилораманы кылып турар.

Суму даргазы Самдар-оол Чүлүдүм чурттакчы чоңун, тус черниң сайгарлыкчыларының деткимчези-биле субурганни туттурган, ооң байырлыг ажыдышкынын эрттирген.

Бүрен-Бай-Хаак суму чагыргазы 2007 чылды багай эвес көргүзүлгелерлиг дооскан, 2008 чылда национал төлевилелдерни амыдыралга чедишкенин боттандырап хемчеглерни алырын, чурттакчы чоңун амыдыралын экижидер чогуур хемчеглерни алырын планнап турар.

Оюн-оол ООРЖАК.

САЙЫТ БОДУ АЪТТАНЫПКАН

ТР-ниң ИХЯ-зының Соңгу Кавказта албан езузу-биле ажылдап турар 53 ажылдакчызынга Чаа чыл уткуштур белек-селекти, төрелдеринден видео-байыры чедирери-биле сайыт В.Лесняк баштаан бөлүк ынаар аъттаныпкан.

Генерал дайынчы бүрүзүңге хол шактарын болгаш

акша шаңналын тыпсыр. Ынчалза-даа дайынчыларга эң эргим чүве бажыңдан, чоок кижилеринден байыр. Ынчангаш дайынчыларга төрелдеринден видеокамерага тырттырган чагаалары оларга кел чыдар байырлал таварыштыр эң үнелиг белек болуп.

Сайгын БЮРБЮ.

ЧЕТТИРГЕНИВИС ИЛЕРЕТТИВИС

Тываның Улустуң чогаалчызы, Күрүне шаңналының база ТР-ниң С.Сарыг-оол аттыг литература шаңналының лауреады Юрий Шойдакович Кюңзегештиң төрүттүнгенинден бээр 80 чылын таварыштыр сентябрь-ноябрь айларда республиканың школаларына, библиотекаларга, өөредилге черлеринге ооң чогаал ажылынга тураскааткан конференциялар, ужуражылгалар, уран номчулга мөөрейлери эрткилзэн.

Ол бүгүнү чогаалчының уруг-дарыы, салгалдары улуг өөрүшкү-биле хүлзеп көрүп, үнелеп, четтиргенивисти сагыш-сеткиливистиң ханызындан илередип тур бис.

Баштай-ла ооң өскен-төрзүн чери, каас-чараш бойдустуг, хүндүлзечел чоңунг Тожу кожуунга янзы-бүрү хемчеглер кожуун

чагыргазының деткимчези-биле эрткен, ынчангаш Елена Күнзэн-ооловна Маадыга, Адыр-Кежик ортумак школазының директору Валентина Лопсановнага, Тоора-Хем школазының директору Виктор Байдосович Донгакка, ында музей эргелекчизи Арина Донгакковна Кашакка, культура килдизиниң эргелекчизи Ая

Айыр-Санаага, төп библиотеканың директору Людмила Шимит-ооловна Салчакка өөрүп четтиргенивисти илеретпес аргавыс чок.

ТГШИ-ниң коллективинге, эртемден Л.С. Мижитке, чогаалчылар А.А. Даржайга, Н.Ш. Кууларга, критиктер М.А. Хадаханзге, У.А. Донгакка, ТКУ-нуң башкылары М.А. Күжүгетке, Е.Т. Чамзырынга, бүгү хоорай, кожуун, сумуларда библиотека ажылдакчыларына, школалар башкыларына өөрүп четтирдивис.

«Огонек» кафезинге ооң кады ажылдап чораны, амгы Ю.Ш. Кюңзегеш аттыг ном үндүрер черниң хоочуннарын, ажылдакчы-

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

«Агроулетпүр комплекзин хөгжүдери» мурнады көргөн национал төлөвилелди боттандыраарының талазы-биле 2007 чылдың бирги чартык чылында Тыва Республиканың муниципалдыг тургузууларының рейтингизиниң дугайында

2007 чылдың август 9 № 799 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның 2006 чылдың июль 5-те «Агроулетпүр комплекзин хөгжүдери» мурнады көргөн национал төлөвилелди Тыва Республикага хөгжүдериңиң талазы-биле муниципалдыг тургузууларының (кожууннарның, хоорай округтарының болгаш суурларның) рейтингизин тодарадар методиканы бадылаарының дугайында №830, 2007 чылдың март 30-де «Агроулетпүр комплекзин хөгжүдери» мурнады көргөн национал төлөвилелди Тыва Республикага хөгжүдериңиң талазы-биле муниципалдыг тургузууларының (кожууннарның, хоорай округтарының болгаш суурларның) рейтингизин тодарадар методикага өскерилгелер киририңиң дугайында» №410 доктаалдарында дүүштүр Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. 2007 чылдың бирги чартык чылының рейтингизин дараазында көргүзүлгелер талазы-биле бадылаар:

«Агроулетпүр комплекзин хөгжүдери» мурнады көргөн национал төлөвилелди Тыва Республикага хөгжүдериңиң талазы-биле 2007 чылдың бирги чартык чылында мал бажын өстүрер темп талазы-биле муниципалдыг тургузууларының рейтингизи (№1 капсырылга);

«Агроулетпүр комплекзин хөгжүдери» мурнады көргөн национал төлөвилелди Тыва Республикага хөгжүдериңиң талазы-биле 2007 чылдың бирги чартык чылында мал ажылының продукциязын өстүрер темп талазы-биле муниципалдыг тургузууларының рейтингизи (№2 капсырылга);

«Агроулетпүр комплекзин хөгжүдери» мурнады көргөн национал төлөвилелди Тыва Республикага хөгжүдериңиң талазы-биле 2007 чылдың бирги чартык чылында хууда дузалал болгаш тараачын (фермер) ажыл-агыйларын чээли алырынга кириштирериниң талазы-биле муниципалдыг тургузууларының рейтингизи (№3 капсырылга);

«Агроулетпүр комплекзин хөгжүдери» мурнады көргөн национал төлөвилелди Тыва Республикага хөгжүдериңиң талазы-биле 2007 чылдың бирги чартык чылында аныяк специа-

листерни (азы оларның өг-бүлелерин) суурга оран-бажын-биле хандыраарының талазы-биле муниципалдыг тургузууларының рейтингизи (№4 капсырылга);

«Агроулетпүр комплекзин хөгжүдери» мурнады көргөн национал төлөвилелди Тыва Республикага хөгжүдериңиң талазы-биле 2007 чылдың бирги чартык чылында муниципалдыг тургузууларының түнел рейтингизи (№5 капсырылга).

2. «Агроулетпүр комплекзин хөгжүдери» мурнады көргөн национал төлөвилелди Тыва Республикага хөгжүдериңиң талазы-биле 2007 чылдың бирги чартык чылында Тыва Республиканың муниципалдыг тургузууларының аразында түнел рейтингиниң түнелдери-биле Өвүр, Кызыл, Мөңгүн-Тайга кожууннарның эки ажылдаанын база Чеди-Хөл, Тожу, Чөөн-Хемчик, Тере-Хөл кожууннарның болгаш Ак-Довурак хоорайның чедир ажылдаанын демдеглээр.

3. 2007 чылдың чартык чылында рейтингизин чагыргаларның коллегияларының хуралдарына сайгарып көөрүн, мурнакчы кожууннарның эки дуржулгазын өөренирин муниципалдыг тургузууларының удуртукчуларына сүмелээр;

- мал бажын өстүрериниң, мал ажылының продукциязын бүдүрерин көвүдериңиң, хууда дузалал болгаш тараачын (фермер) ажыл-агыйларын чээли алырынга кириштирериниң база аныяк специалистерни (азы оларның өг-бүлелерин) суурга оран-бажын-биле хандыраарының көргүзүлгелерин экижидери талазы-биле хемчеглерни алыр.

4. Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызының акша-хөреңгизиниң күсели-биле бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарына парлаар.

5. Бо доктаалдың контролун Тыва Республиканың Аппаратының мурнады көргөн национал төлөвилелдерни боттандыраарының талазы-биле эргелелинге дагыр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызының болгаш ооң тургузуунуң дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында

2007 чылдың май 16 №612 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының «Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының органнарының тургузуунуң дугайында 2007 чылдың апрель 18-те №9 Чарлыы күүседери-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызының болгаш ооң тургузуунуң дугайында Дүрүмнү бадылаар.

2. Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызы Тыва Республиканың Чазаның Тыва Республиканың Чазаның Даргазының «Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының органнарының тургузуунуң дугайында 2007 чылдың апрель 18-те №9 Чарлыы болгаш бо доктаал езууга эрге-хоойлу актыларының нормативтиг төлөвилелдерин кириер.

3. Тыва Республиканың Чазаның 2005 чылдың февраль 4-те №72 «Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамы-

зының болгаш ооң тургузуунуң дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында», 2006 чылдың январь 17-де №23 «Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызының тургузуунуң дугайында Дүрүмнү болгаш Тыва Республикага «Агроулетпүр комплекзиниң хөгжүлдери» мурнады көргөн национал төлөвилелди боттандыраары эргелел-башка-рарының чурумунуң дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында», 2006 чылдың февраль 17-де №163 «Тыва Республиканың Чазаның 2006 чылдың январь 17-де №23 доктаалыга өскерилгелер кириер дугайында» доктаалдарны күш чок деп санаар.

4. Тыва Республиканың Культура болгаш информация политиказы яамызы бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парладыр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың май 16-да №612 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызының болгаш ооң тургузуунуң дугайында

ДҮРҮМ

1. Ниити билиглер

1.1. Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызы (ооң ырай – Яамы) Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының органы болур.

1.2. Яамы Тыва Республиканың аңчыыр болгаш аңчыыр ажыл-агыйның агентилелиниң, Тыва Республиканың Балык тудар талазы-биле агентилелиниң салгакчызы болур.

1.3. Яамы бодунуң чагыргазында турар Тыва Республиканың Ветеринар хайгааралы албанының, Тыва Республиканың Арага продукциязынга күрүне монополиязын хандыраар талазы-биле албанының, Тыва Республиканың Аңчыыр болгаш балык тудар адырга хайгаарал талазы-биле албанының, Тыва Республиканың Боду маңнаар машиналарның болгаш өске-даа техниканың техниктиг байдалын хайгаарар албанының ажылдарын хынаар болгаш дүүштүрер.

1.4. Яамы бодунуң ажыл-чорудулгазынга Россия Федерациязының, Тыва Республиканың хоойлуларын болгаш бо Дүрүмнү удуртулга болдулар.

1.5. Яамы бодунуң ажыл-чорудулгазын Россия Федерациязының субъектилери болгаш Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының органнарының аразында чарган дугуржулгазынга даянган, күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнары, тус чер бот-башкарылганың органнары, хөй-ниити каттыжышкыннары болгаш Тыва Республиканың девискээринде турар өске-даа организациялар-биле кады чорудар.

2. Яамының бүрүн эргелери

Яамы дараазында эргелериг:

2.1. Аграр политиказының хөгжүлдери, агро-

улетпүр комплекзиниң эргелел баазазының эрге-хоойлу, саң-хөө-экономика, организас талазы-биле хөгжүлдериңиң кол угланышкыннарының талазы-биле санал-сүмелерни ажылдап кылыр.

2.2. Тыва Республиканың девискээринге «Агроулетпүр комплекзиниң хөгжүлдери» мурнады боттандыраар национал төлөвилелдин ботанышкыны-биле холбашкан хемчеглерни ажылдап кылырынга киржир болгаш ооң күүселдезин хандыраар.

2.3. Тыва Республиканың социал-экономика хөгжүлдериңиң баш удур медээлерин ажылдап кылыр ажылдарга киржир.

2.4. Россия Федерациязының хоойлужулгазы езууга Тыва Республикага агроулетпүр комплекзиниң организастаарының хөгжүлдериң болгаш саң-хөө деткимчезиниң талазы-биле хемчеглерни боттандыраар.

2.5. Өнчү хевириниң болгаш ажыл-агыйның шупту хевирлериниң хөгжүүрүнге бодунуң бүрүн эргелериниң шаа-биле деткимчени көргүзөр.

2.6. Тыва Республиканың агроулетпүр комплекзиниң организастаарына информация болгаш сүме талазы-биле дузаны хандыраары организастаар.

2.7. Көдээ ажыл-агый продуктуларының бүдүрерин улгаттыраарына угланган хемчеглерни ажылдап кылыр болгаш боттандыраар.

2.8. Белеткел организацияларының Тыва Республиканың девискээринде боттарының ажыл-чорудулгазын боттандырып турар көдээ ажыл-агый бүдүрүкчүлери-биле кады ажылдажылгазын дүүштүрер.

2.9. Ажыл-агыйга мурнакчы технологияларны шингээдип алырынга, агроулетпүр компле-

кизиниң организацияларының техниктиг чеп-сегленишкенинге деткимчени көргүзөр.

3. Ажылын организастаары

3.1. Яамының сайыдын Тыва Республиканың Чазаның Даргазы албан-дужаалга томуйлаар азы албан-дужаалдан халаар.

3.2. Яамының тургузуу кезектеринге Яамының ажыл-чорудулгазының кол угланышкыннарының талазы-биле килдистер болгаш эргелелдер хамааржыр.

3.3. Сайыт:

3.3.1. оралакчыларының хүлээлгелерин оонаар;

3.3.2. Яамының тургузуу кезектериниң дугайында дүрүмнү бадылаар;

3.3.3. Яамының ажылдакчыларын томуйлаар болгаш халаар;

3.3.4. Яамыга күрүне албаны эрттирери-биле холбашкан күрүне албанының айтырыгларын күштүг бооп турар хоойлужулга езуугаар шийитпирээр;

3.3.5. Яамының ажыл чурумун бадылаар;

3.3.6. Яамының чагыргазында турар албаннарның ажыл-чорудулгазының көргүзүлгелерин, отчеттарын болгаш чыл планын бадылаар;

2007 чылда көдээ ажыл-агый барааннары бүдүрүкчүлериңе көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелерин болгаш көдээ ажыл-агый болбаазырадыр улетпүрлерни хөгжүдериңе Россельхозбанк ААН чээли-биле хандыраарына Тыва Республиканың күрүне магадылалын бээр дугайында

2007 чылдың сентябрь 28 №895 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың 2007 чылдың апрель 28-те №27 УХ-II «2007 чылда ТР-ниң республика бюджетиниң дугайында» Хоойлузуңуң 62 чүүлүңге, Тыва Республиканың Чазаның 2006 чылдың декабрь 13-те бадылааны 2007 чылда Тыва Республиканың күрүне магадылалдары Програма езуугаар Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. — 2007 чылда көдээ ажыл-агый барааннары бүдүрер болгаш болбаазырадыр улетпүрлерни болгаш көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелерин хөгжүдериңе көдээ ажыл-агый бүдүрүкчүлериңе Россельхозбанк ААН-ниң чээли-биле хандыраарына Тыва Республиканың күрүне магадылалын үлээнин;

— Тыва Республиканың күрүне магадылалы талазы-биле хүлээлгелерни күүседирин хандыраар дүрүмнү бадылаар.

2. Тыва Республиканың Экономика яамызы, Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы көдээ ажыл-агый барааннары бүдүрер болгаш болбаазырадыр улетпүрлерни болгаш көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелерин хөгжүдериңе Тыва Республиканың күрүне магадылалын 2011-2012 чылдарда Тыва Республиканың республика бюджетиниң төлөвилелдеринге, 2008-2010 чылдарда Тыва Республиканың республика бюджетиниң 3 чылдың төлөвилелинге баш удур көөр.

3. Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы Россия Федерациязының Бюджет кодекзиниң 117 чүүлүңге даянган, Тыва Республиканың «2007 чылда республика бюджетиниң дуга-

3.3.7. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының ажылдакчылары болгаш Яамының ажылдакчыларына күүседери-биле бодунуң бүрүн эргелеринге хамааржыр дужаалдар, айыткалдарны үндүрер;

3.3.8. Яамының чагыргазында турар албаннарның удуртукчуларының саналы-биле удуртукчуларның оралакчыларын албан-дужаалга томуйлаар болгаш халаар.

3.4. Яамыны тударыга саң-хөө чарыгдалдарын республика бюджетинде көрдүнгөн акшаландырышкынның күсели-биле чорудар.

3.5. Яамыга коллегияны тургузар.

3.6. Яамы юридиктиг албан чери болур болгаш, Тыва Республиканың Күрүне суддезин чурраан бодунуң адын бижээр болгаш өске-даа таңмаларлыг болур.

3.7. Яамының эргезинде албан аайы-биле ажылгаар күрүне өнчүлөр бижилгелерин.

3.8. Яамыны чок кылыр болгаш эде тургузар талазы-биле шийтирери Тыва Республиканың Чазаның Даргазы күштүг бооп турар хоойлужулга езуугаар хүлээп алыр.

3.9. Яамының турар чери – Тыва Республика, Кызыл хоорай.

2007 чылда көдээ ажыл-агый барааннары бүдүрүкчүлериңе көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелерин болгаш көдээ ажыл-агый болбаазырадыр улетпүрлерни хөгжүдериңе Россельхозбанк ААН чээли-биле хандыраарына Тыва Республиканың күрүне магадылалын бээр дугайында

2007 чылдың сентябрь 28 №895 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың 2007 чылдың апрель 28-те №27 УХ-II «2007 чылда ТР-ниң республика бюджетиниң дугайында» Хоойлузуңуң 62 чүүлүңге, Тыва Республиканың Чазаның 2006 чылдың декабрь 13-те бадылааны 2007 чылда Тыва Республиканың күрүне магадылалдары Програма езуугаар Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. — 2007 чылда көдээ ажыл-агый барааннары бүдүрер болгаш болбаазырадыр улетпүрлерни болгаш көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелерин хөгжүдериңе көдээ ажыл-агый бүдүрүкчүлериңе Россельхозбанк ААН-ниң чээли-биле хандыраарына 2008-2012 чылдарда муниципалдыг албан черлериниң бюджетинге акшаландырышкынны баш удур көөр дугайында Тыва Республиканың муниципалдыг албан черлериниң удуртукчуларына саналды бээр.

2. Тыва Республиканың «2007 чылда көдээ ажыл-агый барааннары бүдүрер болгаш болбаазырадыр улетпүрлерни болгаш көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелерин хөгжүдериңе көдээ ажыл-агый бүдүрүкчүлериңе Тыва Республиканың күрүне магадылалын бээр дугайында» 2007 чылдың август 9-та №786 доктаалын күш чок деп санаар.

3. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

4. Бо доктаалдың күүселдезиниң хыналдазын Тыва Республиканың Чазаның Аппаратының мурнады хөгжүдөр национал төлөвилелдерни боттандыраарының талазы-биле эргелелинге дагыр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың сентябрь 28-те доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың күрүне магадылалының талазы-биле хүлээлгелерин күүседириниң хандырылганының ДҮРҮМҮ

күүседери

1. Ниити билиглер
1.1. Бо доктаал «Көдээ ажыл-агыйны хөгжүдөр» мурнады боттандыраар национал төлөвилелди амыдыралга боттандырып тура, россия чээли организацияларында чээли ап турар республиканың көдээ ажыл-агый барааннары бүдүрүкчүлериңе Тыва Республиканың күрүне магадылалдарының талазы-биле хүлээлгелерин күүседир механизмиңни тургузар.

2. Тыва Республиканың күрүне магадылалдары талазы-биле хүлээлгелерин күүседирин хандыраары

2.1. Тыва Республиканың Саң-хөө яамызының күрүне магадылалын күүседери-биле Магадылал алыкчызындан аңгыда 3 дугаар кижилерге төлөп турар сан-түнчү магадылалдыг байдал келирге, дуглаарда чер участоктары, чуртталга болгаш чурттаас оран-сава, эт-хөреңги комплекстери бүдүрүлгелер болгаш өске-даа өнчү-биле эгидип болур.

2.2. Өнчү дараазында байдалдарда долаа бооп болур:

— алыкчыда долаа бооп болуп өнчүнүң бары;

— өнчүге суд шийтири-биле өске хамаарылгалыг кижилер чогу;

— долаа болуп өнчү алыкчының өске өнчүзүндөн аңгылай тодараттырган болур ужурулуг.

2.3. Өске чээли берикчизинде долаа болуп турар өнчүнү дола кылдыр салбас.

3. Тыва Республиканың күрүне магадылалдары талазы-биле хүлээлгелерни

2007 чылда көдээ ажыл-агый барааннары бүдүрүкчүлериңе көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелерин болгаш көдээ ажыл-агый болбаазырадыр улетпүрлерни хөгжүдериңе Тыва Республиканың күрүне магадылалын бээр дугайында

2007 чылдың август 9 №786 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың 2007 чылдың апрель 28-те №27 УХ-II «2007 чылда ТР-ниң республика бюджетиниң дугайында» Хоойлузуңуң 62 чүүлү езуугаар Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. 2007 чылда көдээ ажыл-агый барааннары бүдүрер болгаш болбаазырадыр улетпүрлерни болгаш көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелерин хөг-

жүдериңе көдээ ажыл-агый бүдүрүкчүлериңе Тыва Республиканың күрүне магадылалын үлээнин бадылаар.

2. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

3. Бо доктаалдың күүселдезиниң хыналдазын Тыва Республиканың Чазаның Аппаратының комплекстиг социал-экономика хөгжүлдериңиң эргелелинге дагыр.

4.1. Күрүне магадылалының алыкчызы операцияларының аңгы бухгалтер саналгазын чорудар.

4.2. Чээли курлавыларын үезинде эгидер болгаш сорулгазы-биле ажылгаанын Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы хынаар.

4.3. Инвестиция төлөвилелиниң боттандырышкынының чорудуун Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызы хынаар.

4.4. Инвестиция төлөвилелиниң боттандырышкынының чорудуун Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызы хынаар.

4.5. Инвестиция төлөвилелиниң боттандырышкынының чорудуун Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызы хынаар.

4.6. Инвестиция төлөвилелиниң боттандырышкынының чорудуун Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызы хынаар.

4.7. Инвестиция төлөвилелиниң боттандырышкынының чорудуун Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызы хынаар.

4.8. Инвестиция төлөвилелиниң боттандырышкынының чорудуун Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызы хынаар.

4.9. Инвестиция төлөвилелиниң боттандырышкынының чорудуун Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызы хынаар.

4.10. Инвестиция төлөвилелиниң боттандырышкынының чорудуун Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызы хынаар.

муниципалдыг өнчүжө объектилерни дамчыдып бергениниң дугайында объектилерниң даңзызын бадылаар;

7.6. Яамының ажил-чорудулгазының тургустунган адырынга сайгарлыкчы ажилды болгаш идепкейлиг ажил херектерни хөгжүдөр, инвестицияны кириштирер политиканы тургузар;

7.7. Яамының ведомствозунун адаанда турар албан черлеринге болгаш эргелеп-башкарар органнарга кадрларны шилир болгаш кадрларның курлавырын тургузары дээш хууда харысалганы бодунга алыр, адырга кадрлар политиказын тодарадыр;

7.8. Ажил-чорудулганың тургустунган адырынга Тыва Республиканың хоойлуларының болгаш өске-даа нормативтиг эрге-хоойлу актыларының төлевилелдерин ажылдап кылыр;

8. Яамының ажил-чорудулгазының адырынга республиканың тускай сорулгалыг инновация программаларының болгаш төлевилелдериниң күрүне чагыкчызы хүлээлгезин боттандырып чорудар;

9. Тыва Республиканың республика бюджетиниң акша-хөреңгизинден тургустунган, республиканың бодунуң өнчү-хөреңгизин хүлээп алыр, ооң иштинде инвестиция программаның хемчээлинге болгаш күрүнениң бодунда турар чер участоктарын тургустунган чурум-биле бээр;

10. Тыва Республиканың күрүнениң бодунуң өнчүзүн башкарар болгаш эргелеп-башкарар айтырыглар талазы-биле шитпирни хүлээп алыр, ооң иштинде күштүг болуп турар хоойлужудулга тодараткан, бодунуң бүрүн эргезиниң хемчээлинге кирип турар чер участоктары.

11. Тыва Республиканың өнчү-хөреңгизин эргелеп-башкарарыга болгаш оңу хуужударыга Тываның Республиканың хоойлу езугаар сонургалын болгаш өнчү-хөреңгизин эргезин камгалаар талазы-биле юридиктиг хөделишкиннерни Тыва Республиканың мурнундан боттандырып чорудар, ооң иштинде-ооң девискээринде турар чер участоктары;

12. чер реформазын чорутканы-биле, оңу күүседиринге чагыгның кол үндезинин конкурса салыр, Тыва Республиканың күрүнениң бодунуң өнчүзүнде турар чер участоктарын эргелеп-башкарары-биле холбашкан, төлевилел-шинчилел, эртем-шинчилел болгаш өске-даа ажилдарның күрүне чагыкчызы бодунуң хүлээлгезиниң хемчээлинге киржир;

13. Тыва Республиканың бодунуң саарылгазынга өнчү-хөреңгизин тургустунган чурум-биле хүлээп алыр;

14. Тыва Республиканың күрүне өнчүзүнден тургустунган шимчeves өнчү-хөреңгизге, Тыва Республиканың бодунуң эргезинге күрүне бүрүткелин чорударыга Тыва Республиканың мурнундан киржир, а база федералдыг хоойлуларда хүлээп көрдүнген чер участоктарыга Тыва Республиканың бодунуң эргезин;

15. Тыва Республиканың күрүнениң бодунуң чер участоктарын болгаш өске-даа өнчү-хөреңгизин Тыва Республиканың Чазааның шитпирни-биле садып алыр, күрүнениң бодунуң болгаш муниципалдыг бодунда турар чер участоктарын болгаш өске-даа өнчү-хөреңгизин дамчыдып бээрин боттандыраар;

16. Тыва Республиканың хереглелинге чер участоктарын күштүг болуп турар хоойлужудулганың тургускан чурумунга дүүштүр хавырып алырын боттандыраар, ооң иштинде садып алырын;

17. Тыва Республиканың күрүнениң бодунда турар черлерни бир деннелинден өскезинче шилчидер дугайында документини Тыва Республиканың сонургалдыг күүседикчи эрге-чагырга органнары-биле кады белеткээр;

18. күрүнениң бодунуң өнчүзүнде турар чер участоктарын садарын болгаш чер участоктарын садарының хүлээлгезин Тыва Республиканың мурнундан боттандырып чорудар азы ыңдыг чер участоктарын арендага бээриниң керээлерин чарар;

- аукцион хевиринге садыглаашкынны чорударының дугайында шитпирни хүлээп алыр; - чер участкагунуң эге өртээзин үнелелинде хамаарылга чокка үндезинин тодарадыр азы аренда төлевириниң эге хемчээли, аукцион чорутканда оңу бедиткениниң хемчээли, өртээни дугайында саналдыг хевириниң талазы-биле ажил болуру азы аренда төлевириниң хемчээли, а база баш бурунгаар төлевирниң хемчээли;

- аукционну эрттиргениниң түнелинде, чер участоктарын садарының садып алырының керээлериниң боттуг негелдезин тодарадыр; - садыглаашкынның түнели-биле чер участоктарыга аренда керээзин чарар;

19. Тыва Республиканың күрүнениң өнчү-хөреңгизиниң учедун тургустунган чурум-биле боттандырып чорудар, Тыва Республиканың күрүнениң өнчү-хөреңгизиниң даңзызын чорудар болгаш айттыганы даңзыдан ушта бижидилгени бээр;

20. Тыва Республиканың күрүнениң өнчүзүнде хамааржып турар чер участоктарыга, Тыва Республиканың күрүнениң шимчeves өнчү-хөреңгизиниң аренда берикчизи кылдыр киржир, Тыва Республиканың республика бюджетинче аренда төлевириниң кирилдези дээш контрольду хандыраар;

21. долаага күрүнениң өнчү-хөреңгизин дамчыдып бээр болгаш эргелеп-башкарарынга бүзүрелди көргүзөр;

22. өнчү-хөреңгизге Тыва Республиканың хоойлу езугаар сонургалын болгаш өске-даа

эргезин боттандыраар сорулга-биле өнчүзүн үнелелин организаастаар, Тыва Республиканың өнчү-хөреңгизиниң өртээн доктаадырын чорудар болгаш керээлерниң негелдезин тодарадыр;

23. Тыва Республиканың шимчээр-болгаш шимчeves күрүне өнчүзүн садарының аукционнарын, конкурстарны эрттирер, күрүне өнчүзүн садарының документтерин долдурар, Тыва Республиканың күрүне өнчүзүн садарының хүлээлгезин Тыва Республиканың мурнундан боттандырып чорудар;

24. Акцияларының чамдык кезин Тыва Республиканың күрүнениң өнчүзүнде турар акционер нитилелдериниң эргелеп-башкарар органнарыга Тыва Республиканың сонургалдыг керээлериниң, Тыва Республиканың күрүнениң өнчү-хөреңгизинге аренда керээзиниң, долааның болгаш өске-даа чүүлдериниң учедун чорудар, ыңдыг керээлерни сагыыры дээш контрольду боттандырып чорудар;

25. өнчү-хөреңгизин көрдүнген углангышкынынга ажылгавайн турар азы шуут ажылгавайн турар артыкшылдыг чүүлдерни көрдүнген чурум езугаар хавырып алыр, күрүнениң өнчү-хөреңгизин ажил-агыны чорударыга азы оперативтиг эргелеп-башкарарының эргезин Тыва Республиканың күүседикчи эрге-чагырга органнарынга болгаш күрүнениң каттышкан бүдүрүлгелеринге быжылгаар;

26. Дамчыдар акт-биле Тыва Республиканың күрүнениң каттышкан бүдүрүлгелерин дүжүрерин болгаш эде организаастаарын бадылаар азы балансты хуваар, а база бүдүрүлгени дүжүрериниң балансызы;

27. Тыва Республиканың күрүнениң каттышкан бүдүрүлгелеринге хамаарыштыр тургустунган чурум-биле боттандыраар; шимчeves өнчү-хөреңгизиниң дугуржулгазы-биле чепшээржири; төлөп шыдавас байдалдың демдектери тургустунуп келген таварылгада чарыгдалдарны дугуржуру;

сайгарлыкчы болгаш сайгарлыкчы эвес бүдүрүлгелерге киржириниң дугайында шитпирни дугуржуру, а база бөдүүн эштежилгениң керээзин чарары;

ажыл-агыш нитилелдериниң устав капиталына салышкынны башкарарын дугуржуру; ажил-чорудулганың уставын болгаш программаны бадылаары;

аудиторну бадылаары болгаш күштүг болуп турар хоойлужудулганың тургускан хемчээлинге ооң ачы-дузазының төлевириниң хемчээлин тодарадыр;

28. Тыва Республикага хамааржып турар акционер нитилелдериниң акцияларын эргелеп-башкарар талазы-биле бүрүн эргезин тургустунган чурум-биле Тыва Республиканың мурнундан боттандырып чорудар;

29. Тыва Республиканың Чазааның даалгазы-биле тургустунган чурум езугаар күрүнениң каттышкан бүдүрүлгелерин тургузар, эде организаастаар, дүжүрер, ажил-агыш нитилелдериниң тургузукчузу кылдыр киржир;

30. күрүнениң каттышкан бүдүрүлгелериниң уставының учедун боттандыраарын чорудар;

31. бүдүрүлгелерни садарын боттандырып чорудар, а база Тыва Республиканың Чазааның айтышкынынга дүүштүр Тыва Республиканың күрүне өнчүзүнде турар акцияларны болгаш ажил-агыш нитилелдериниң устав капиталында салышкынны;

32. күрүнениң өнчүзүнде турар чер участоктарын сатканындан кирген акша-хөреңгизин, хуужудулгадан болгаш өске-даа күрүнениң өнчү-хөреңгизин ажылгаанындан кирген орулгандан, республиканың өнчүзүнде турар акционер нитилелдериниң акцияларының дивидендтеринден Тыва Республиканың республика бюджетинче кирилдени хандыраары-биле хемчеглерни алыр, а база садыглаашкыга чер участоктарын аренда керээзин чарарыга сатканындан;

33. акциязы күрүне өнчүзүнде турар, акционер нитилелдериниң эргелеп-башкарар органнарыга болгаш ревизия комиссияларыга Тыва Республиканың төлээлериниң ажил-чорудулгазын организаастаар болгаш хандыраар, а база оларның ажил-чорудулгазы дээш контрольду боттандыраар; Россия Федерациязының хоойлужудулгазында көрдүнгени-биле, акциязы күрүне өнчүзүнде турар акционер нитилелдериниң эргелеп-башкарар органнарыга Тыва Республиканың төлээлериниң директивалыг чагаазын чорудар;

34. күрүнениң каттышкан бүдүрүлгелериниң ажыктыг ажил-чорудулгазының анализин боттандырып чорудар;

35. буураашкыга таваржыр байдалдыг күрүнени каттышкан бүдүрүлгелерин тодарадыр, оларның сан-хөөзүн ажидер сорулга-биле анализти чорудар, буураашкын чорудулгазының херектеринге кредитор кылдыр Тыва Республиканың сонургалын төлээлээр;

36. дараазында чылда күрүнениң өнчү-хөреңгизин хуужудар республика программаны ажилдап кылыр болгаш оңу сайгарып көөрү-биле Тыва Республиканың Чазааның кирер;

37. Тыва Республиканың күрүнениң өнчү-хөреңгизин хуужудар байдалының дугайында болгаш оңу парлаарын хандыраарын Тыва Республиканың Чазааның тодараткан чурумунга шитпирни хүлээп алыр;

38. Тыва Республиканың күрүнениң өнчү-хөреңгизин хуужудулга садарының конкурсуңуң негелдезин тургустунган чурум-биле ажилдап кылыр болгаш бадылаар;

39. эртен чылда Тыва Республиканың күрүнениң өнчү-хөреңгизин хуужутканының түнелиниң дугайында отчету Тыва Республиканың Чазааның белеткээр болгаш кирер;

40. Тыва Республиканың күрүнениң өнчүзүнде турар шимчeves өнчү-хөреңгизиниң объектилерин садып алган таварылгада, юридиктиг албан черлериниң болгаш хуу кижилерниң садып алган өнчүзүнде шимчeves өнчү-хөреңгизиниң объектилерин турар чер участоктарын хуужударының дугайында шитпирни хүлээп алыр;

41. күрүнениң каттышкан бүдүрүлгелерин хуужутканындан тургустунган, ажык акционер нитилелдериниң тургузукчузу кылдыр Тыва Республиканың мурнундан кирер;

42. Яамының ажил-чорудулгазының үезинде тургустунган архив документтерин чыыр, шыгжаар, учедун тургузар болгаш ажылгаар талазы-биле ажилды Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр боттандырып чорудар;

43. ажил-чорудулганың тургустунган адырынга конференцияларны, семинарларны, делгелгелерни болгаш өске-даа хемчеглерни организаастаар;

44. Хамаатыларны хүлээп алырын бодунуң бүрүн эргезиниң хемчээлинге боттандыраар, хамаатыларның бижимел болгаш аас-биле кирген делеглерин үезинде болгаш долузу-биле сайгарып көөрүн хандыраар, ол талазы-биле шитпирни хүлээп алыр болгаш хоойлуда тургустунган хуусаазында билдиришкениниң ээзинге харыыны чорудар;

45. күрүне чагыдындан тургустунган медээлерни бодунуң бүрүн эргезиниң хемчээлинге камгалаарын хандыраар;

46. Яамының мобилизация белеткелин хандыраар;

47. Яамының ажилдакчыларының профессионал белеткелин боттандырып чорудар, өөредир, мергежилни бедидер болгаш стажировкаладыр;

48. Яамыны тударынга көрдүнген болгаш Яамының хүлээлгезинге салдыганын сан-хөөнү хандыраарыга, республика бюджетиниң акша-хөреңгизиниң кол башкарыкчызы хүлээлгезин боттандыраар;

49. Яамының ажилдакчыларының медицина болгаш социал-амыдыралчы хандырылгазын хандыраар;

50. ажил-чорудулганың тургустунган адырынга бодунуң бүрүн эргезин боттандыраар сорулга-биле Яамының эргези болза;

50.1. Яамының ажил-чорудулгазының адырынга хамаарышкан айтырыглар талазы-биле юридиктиг албан черлеринге болгаш хуу кижилерге тайылбыры бээр;

50.2. Тыва Республиканың күрүнениң өнчү-хөреңгизин башкарар, эргелеп-башкарар болгаш хуужудар айтырыглар талазы-биле айтышкыннары болгаш өске-даа актыларны бодунуң бүрүн эргезиниң хемчээлинге үндүрер, айттыганы актыларның күүселдезин контрольдаар, а база оларны ажылгаарының айтырыгларының талазы-биле тайылбыры бээр;

50.3. ажил-чорудулганың тургустунган адырынга айтырыгларны ажилдап кылырынга эртем болгаш өске-даа организацияларны, эртемденнерни болгаш специалистерни кириштирер;

50.4. күрүне өнчү-хөреңгизин эргелеп-башкарар болгаш башкарар, хуужудар айтырыглар талазы-биле медээлерни болгаш эргежок чугула материалдарны ажил-агыш субъектилеринден, албан черлеринден болгаш күрүнениң каттышкан бүдүрүлгелеринден, тус чер бот-башкарылга органнарындан, федералдыг өнчү-хөреңгизиниң Россия фондундан, Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың күүседикчи эрге-чагырга органнарындан тургустунган чурум-биле алыр болгаш негеп алыр;

50.5. ажил-чорудулганың тургустунган адырынга чевүлээр эргелиг болгаш эксперт органнарын тургузар;

50.6. Яамының бүрүн эргезинге кирип турар айтырыглар талазы-биле Тыва Республиканың күүседикчи эрге-чагыргазының сонургалдыг органнарының удурткучуларының болгаш специалистериниң, Тыва Республика талазы-биле күүседикчи эрге-чагырганың федералдыг органнарының девискээр органнарының болгаш организацияларның киржилгези-биле хуралды чыылдыраар;

50.7. Тыва Республиканың күрүнениң өнчү-хөреңгизин камгалаарын хандыраар болгаш ажыктыг ажилгаарыга тургустунган чурум-биле хыналданы организаастаар болгаш чорудар;

50.8. Тыва Республиканың күрүнениң өнчү-хөреңгизиниң учедун болгаш ооң даңзызын чорудар, республиканың бодунуң өнчүзүнде турар чер участоктарын эргелеп-башкарарыга эргежок чугула, ооң-биле дугуржулганың хемчээли болгаш шимчeves өнчү-хөреңгизиниң объектилериниң дугайында, чер участоктарыга эргезиниң дугайында информацияны Федералдыг бүрүткел албанында болгаш федералдыг өнчү-хөреңгизин эргелеп-башкарар талазы-биле Федералдыг агентилелден, шимчeves объектилериниң кадастрының Федералдыг агентилелиниң девискээр органнарындан тургустунган чурум-биле алыр болгаш бодунуң бүрүн эргезиниң хемчээлинге негеп алыр;

50.9. Тыва Республиканың күрүнениң өнчү-хөреңгизинге хамаарышкан айтырыглар талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның, Тыва Республиканың Чазааның Даргазының сонургалын суд органнарынга хоойлужудулганың тургустунган чурум-биле төлээлээр;

50.10. Тыва Республиканың күрүне өнчүзүн эргелеп-башкарар болгаш хуужудар айтырыглар талазы-биле Тыва Республиканың өнчү-хөреңгизин камгалаарыга хоойлу езугаар сонургалын Тыва Республиканың мурнундан билдиришкенини эрге-хоойлу органнарынга болгаш судка хомудалды кирирер, ооң иштинде дараазында айтырыглар талазы-биле;

күрүне өнчү-хөреңгизин хуужудар, башкарар болгаш ээлеп алыр талазы-биле дугуржулгаларны күш чок болдурарының;

республиканың күрүнениң каттышкан бүдүрүлгелеринге болгаш албан черлеринге быжылгаан өнчү-хөреңгизин аренда керээзин үзөр болгаш аренда төлевириниң талазы-биле өрени тыртып алыр, а база Тыва Республиканың күрүне өнчүзүнде турар чер участоктарының аренда керээзин үзөр болгаш аренда төлевириниң талазы-биле өрени тыртып алыр;

юридиктиг албан черлериниң болгаш хуу кижилериниң шын эвес хөделишкенинде Тыва Республикага чедирген тодаргай когаралын болгаш өске-даа каражанын эгидер;

чер участоктарыга болгаш шимчeves объектилерге Тыва Республиканың бодунуң өнчүзүнүң эргезин тургузар;

50.11. социал камгаладыг механизмин сайзыраңгайжыдар талазы-биле хемчеглерни тургустунган чурум-биле ажилдап кылыр болгаш чорудар, а база Яамының ажилдакчыларының социал-амыдыралчы хандырылганы болгаш медицина хандырылгазының талазы-биле;

3. Ажил-чорудулганың организациязы

51. Яамыны сайыт удурттур, Тыва Республиканың Чазааның Даргазы эрге-дужаалынга томуйлаар болгаш эрге-дужаалындан хостаар. Яамының бүрүн эргезинде болгаш хүлээлгезинде салдыганы сорулгаларның күүселдези дээш сайыт хууда харысалгалыг болур.

Сайыт ийи оралакчылыг болур, ооң киригени-биле Тыва Республиканың Чазаа эрге-дужаалынга томуйлаар болгаш эрге-дужаалындан хостаар.

52. Сайыт;

1) Яамының ажил-чорудулгазын удурттур; 2) бодунуң эргезиниң хемчээлинге дужаалдарны болгаш айтышкыннары үндүрер, эрге-дужаалдың регламетизин бадылаар;

3) Яамының кезектериниң структуразының дугайында чурумну бадылаар;

4) Яамыга Тыва Республиканың хамааты күрүне албанын эрттирери-биле холбашкан, күрүнениң хамааты албанының айтырыгларының дугайында Тыва Республиканың хоойлужудулгазынга дүүштүр шитпирлээр;

5) Яамының ажилдакчыларын эрге-дужаалынга томуйлаар болгаш эрге-дужаалындан хостаар;

6) республика бюджетинде көрдүнген акшаландырышкына таарыштыр бадылаан хемчээлинге ооң чарыгдал сметазын тудар, ажилчыннарының санын болгаш күш-ажыл төлевириниң фондунуң Тыва Республиканың Чазааның тургускан хемчээлинге Яамының штаттыг чурумну бадылаар;

7) Яамының эргезинде кирип турар айтырыглар талазы-биле хоойлуларны болгаш өске-даа нормативтиг эрге-хоойлу актыларының төлевилелдерин Тыва Республиканың Чазаанга чугаалажыр көөрү-биле тургустунган чурум-биле кирир;

8) Яамының эргезинге хамааржып турар айтырыглар талазы-биле Яамының сонургалын төлээлээр-биле бүзүрелди тургустунган чурум-биле бээр;

53. Яамыга коллегияны тургузар, ооң составына сайыт (коллегияның даргазы), сайыттын оралакчылары, Яамының кидистериниң удурткучулары кирер. Коллегияның составына Тыва Республиканың организацияларының болгаш күүседикчи эрге-чагырга органнарының төлээлерин кирип болур;

Яамының коллегиязының составын болгаш коллегияның дугайында Дүрүмнү Тыва Республиканың Чазаа бадылаар.

Коллегия бодунуң хуралдарына Яамының ажилының түнелиниң талазы-биле, Тыва Республиканың күрүнениң өнчү-хөреңгизин башкарар болгаш эргелеп-башкарар механизмин сайзыраңгайжыдар, күрүне өнчү-хөреңгизин хуужудар болгаш өске-даа айтырыгларны сайгарып чугаалажыр.

54. Яамыны тударының чарыгдалын, акшаландырышкыны Тыва Республиканың республика бюджетинде көрдүнген акша-хөреңгизден боттандырып чорудар.

55. Яамы юридиктиг албан чери болур, бодунуң адын бижээр болгаш Тыва Республиканың Күрүнениң сүлде демдээн чурраан таңмалыг болгаш бланкылыг болур, тургустунган чурум-биле кылган өске-даа эргежок чугула таңмалыг, штампылыг болгаш бланкылыг турар, а база Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр ажиткан агар санын, ооң иштинде бюджеттен дашкаар агар санын турар.

56. Яамының бодунуң балансында турар сайгарлыр акша-хөреңгизин болгаш кол оперативтиг эргелеп-башкарар эргезинге быжылгаан өнчү-хөреңгизин болур.

57. Яамының сайгарлыкчы ажил-чорудулганы чорудар эргезин чок.

58. Яамыны дүжүрерин болгаш эде организаастаарын күштүг болуп турар хоойлужудулгада тургускан чурум езугаар Тыва Республиканың Чазааның даргазының шитпириниң талазы-биле боттандырып чорудар.

59. Яамының турар чери-Кызыл хоорай.

Ийи дугаар дээди өөредилге черинде

САЙЫТТАР-ДАА, ГЕНЕРАЛДАР-ДАА БАР...

Бо хүннерде Амгы гуманитарлыг академияның Кызылда филиалы тургустунганындан бээр он чыл болган юбилейин демдегеп турар. Бистиң корреспондентивис бо дээди өөредилге чериниң тургузукчузу, ооң баштайгы ректору А.С.Серен-биле ажил-агыйжы чугааны кылган.

—Анатолий Сергеевич, дээди өөредилге чери тургузар деп бодал кайыын тывылганы ол, сонуургадып көрүңерем. Ол шагда, он чыл бурунгаар, Тывага ыңдыг чүдү турбаан-на болгай?

—Ийе, ыңдыг. Мен ол үеде Москвага чурттап, ажилдап турган мен, билер силер. Ол дугайында бир катап интервьюуска тодаргайы-биле чугаалаан кижини мен.

Ынчан Амгы үениң гуманитарлыг университети дээр турган, Москвада ооң ректору делегейде ат-сураа билдингир эртемден Михаил Петрович Карпенко меңээ сүмелзэн. Солун саналга канчап удурланыр боор, чөлшээрештим. Ол-ла 1997 чылда Тываже чанып келдим.

—Шаптаразыннар база турган дээрзи чугаажок аа, Анатолий Сергеевич?

—Кандыг-даа чүвени эгелеп, тургузары берге болбайн аан, оларны алып эртер

апаар дээрзин билеп турдум. Шынал-ла, шаптаразыннар турду, биске бүзүревес улус-даа турган, ынчалза-даа ону алып эрттивис. Ол чылдың июньда «Тувинская правда» «Тывада ийи дугаар дээди өөредилге чери ажиттыңган» деп эгелиг чүүлдү парлаанын сактып ор мен. Чамдык шаптаразыннар турза-даа, өөренир күзелдиглерниң саны дыка хөй болганы бисти улам хөй аът кириген.

—Кыжар-биле бо улуг ажилды кады эгеледиңер?

—Үш кижиги эгеледивис: мен, өөм ишти Валентина Дмитриевна Серен, бухгалтер На-

дежда Николаевна Полева. Ам 2002 чылдан бээр академия апарган, амгы ректору Валентина Дмитриевна.

—Филиалдың оран-савазын канчап тып алдыңар, Анатолий Сергеевич?

—Оран-сава дилеп каяа четпээн дээр силер. Оон харын машзавад-биле дугуржуп алган бис. Хөлезилээр дээш чүс муң рубльди шилчидип берген бис, а ооң директору бисти мегелеп каан, ол шилчиткен акшавысты безин эгитпээн, олчаан барган. Арай боорда № 4 школаның оран-савазы-биле дугуржуп алганывыс ол-дур. Ам-даа оран-сава чок хөвээр бис.

—Баштайгы студентилериңерни канчаар хчлээп алган силер, Анатолий Сергеевич?

—Чарлаптарывыска хоорайның кежээки школа турган бажыңыга болза-даа хөй кижиги чыылган. Оочур дээрге оочур турду. Юриспруденция, экономика, менеджмент деп мергежилдерге 300 чыгам студентилерни хүлээп алдывыс. Тускай оран-савалыг турган болзувусса, оон-даа хөй кижини хүлээп алып турган ийик бис.

—Бөгүңү байдал кандыгыл?

—Бөгүн филиал беш аңгы мергежилдерге өөредип турар. Информатика, психология немешкен. Амгы үениң гуманитарлыг академиязы Россияда он эң дээр дээн

дээди өөредилге черлериниң санында кирип турар Мегавузтарның бирээзи. Лекцияларны башкылар дорт Москвадан номчул турар, ам удавас лекция үезинде удур-дедир харылзажыр, айтырыг-харыы хевирлиг кичээлдээр арга тургустунар.

—Доозукчуларыңар дугайында чугаалап көрүңерем, Анатолий Сергеевич?

—1999 чылда 2 дугаар дээди эртем алган студентилеривис доосту. Оларның аразында сайыттар-даа, генералдар-даа бар. Ол доозукчуларывыс депшип, эки ажилдап чоруурлар-ла-дыр. Оон бээр санаар болза, 400 ажыг кижиги дооскан. Он чылдаан юбилейивисте доозукчуларывыс шупту чыгылып кээр боор деп идегеп турар бис. Дээди өөредилге черин төрөөн Тывага турсуруп каан ажилымны амыдыралымда улуг чединшик-неримниң бирээзи деп санап чоруур мен.

—Күрүңе албан-хаакчыларының болгаш кадрлар политиказының эргелелиниң начальниги эрге-дужаалда бөгүңү ажилдап турар болгай силер, аңаа хамаарыштыр чүңү чугаалап болур силер, Анатолий Сергеевич?

—Республикада улуг эрге-дужаалдыг ажилдакчылар-биле ажилдаар нарын ажилдың бирээзи-дир. Кадрлар айтырыын шиитпирлээр амыр эвес болгай. Бо шагда 3-5 кижиниң аразындан конкурстуг шилилде кылып апарган, ынчангаш харыысалга улуг. Чазак Даргазының ажилыңа деткимче кылып, ооң салган сорулгаларын чедип алырыңа улуг үлүг-хууусту кирир ужурлуг бис. Мурнувуста ажил хөй.

Светлана БАЛЧЫР чугаалашкан.

ИЙИ КҮШТҮҢ КАТТЫШКАНЫНДАН...

Аржаан, Суг, Чер эззинге ачалбардым. Аржаанның эзлеринге өөрүп четтирдим. Хөөрөтпес мен. Ак-көк Тывамның, ак-көк дамырак суг, хөлбең хөл бүрүзү — аржаан. Ашкан арт бүрүзү — Сүзүк. Тывамның девискээринде аржаан суглары, хөлдери кайы көвей.

Үр-Сайыр аржааны азы чон аразында алгаан ады Ажыг-Суг аржааны — онзагай эм-дом шынарлыг аржаан. Ылаңгыя иштики органнарның, кеш аарыгларын эмнеп турда, арыдыр шаапкан-биле демей Чүгле бо аарыгларны эвес, өске-даа аарыгларның когун үзе эмнеп шыдаар.

Үе-дүптен бээр бо ыдыктыг аржаанга та чеже кижилер аарыг-човулаңындан адырлып сегип чораан чүве! Амгы үеде безин чаңгыс сезонда муң ажыг кижиге чеде бээр. Шаг-шаандан бээр бо аржаанга эмненип чедери кончуг берге. Чүге дээрге күчүлүг Хемчиктин кашпалдарының эрин дугаар чоруткан кадыр одуругларның кокла оруктары-биле аъттыг кижиге каржып эртип шыдавас.

Амгы-даа үеде ынаар чедери база белең эвес. Саян-Шушенск суг хөөлбээниң хем оруу-биле чоруур. Кааң аяс хүнде чоруур болза, магалыг-ла. Чурумалдыг, чараш сүүр-сүүр дагларны көрүп, ооң эдээн дугаар оъттаан мал-маганы, чамдыкта харын те, чуңмаларны безин көөр арга турар. Кажан ие-бойдус көскенип, хат-шуурганы кара булуттарын диргелдирип кээрге, Улуг-Хем база ооң аайы-биле шугулдаан дег дүрген-дүрген чалгыларын баржа кырынче чашканнап, ойнаарак дег өрү октагылап, ооң чаактарыңче күштүү-биле часкап эгелээрге, дүрген-не чедер черге четсе деп, Улуг-Хемге ону бүргээн таңдыларже чайгаар-ла чүдүп чалбара бээр сен. Ынчанмайн канчаар, бойдустан эрткен чүве бар эвес!

Ажыг-Суг аржааны кайда турар чер боор деп аңаа чорбаан кижилер билеп алыксап ор боор. Шынал-ла, кадыын экижидип алып дээн кижилерге, келир салгалдар-

га-даа ооң турар черин билеп алыры эргежок чугулазын барымдаалааш, ол аржаанның турар чери — Чаа-Хөл кожуунун девискээринде Үр-Сайыр деп черде чыдар. Амгы үеде бо аржаанның болгаш ооң девискээринде хонаштарның ажыглалын Чечен-оол Отташбаевич Кара-Салдың удуртканы хуу ажил-агыйы харыылап турар. Олар 1997 чылдан бээр ажилдап, аржаан баар дээн улусту суг оруу-биле чедирип, эмненип-дыштанып алырыңа ачы-дузазын чедирип турар коллектив-тир. Чечен-оол Кара-Сал бодунуң кылып турар ажилыңа бердинген кызымаккай кижиге. Ындыг чүткүлдүү-биле бо берге ажилды хүлээнип ап, хуу ажил-агыйын ажыдып ап, эвээш-биче-даа бол, чаңгыс чер-чурт-тугларыңа ажилдаар арганы берген. Ынчалза-даа баржага суг далай кежилдир улус чедирип деп чүве эң харыысалгалыг ажилдарның бирээзи. Ынчангаш ооң ажилдакчылары чылдың-на сугга чоруур суднолар талазы-биле тускай шылгалдаларны эртип, хеме башкараар шынзылганы алып. Ол чокта ажилга албас.

Мында ажилдап турар кижилерниң аржааннап келген улуска хамаарылганындан эмненип алып дээннерниң кадыы база кончуг хамааржыр болдур ийин.

Ол-даа чөп. Ооң кылып турар ажилы ажык дээр адаанда шупту көстүп турар. Мен бодум хуумда, Чечен-оол Отташбаевичниң хууда сайгарлыкчы ажил-ижинче кирип турган чылдарда-ла деткип, радиодамчыдылгаларга база чырыдып, дамчыдылгаларны кылган мен. Дөрт чыл бо аржаанга келбээн болгаш, бо чылын чедип чорааш, өөрөнгөн чаңым-биле оларның ажил-ижин Чечен-оол Отташбаевичиден сонуургал айтырдым.

— Чамдык немешкен чаа чүүлдер бар. Баргаш боттарыңар көрүптөр силер. Келир чылын аржаанга кирген улуска эпиг болзун дээш мындыг пластмасс трубалар тыптынып алдывыс дээш, турлаг бажыңның бир эжинин ажиткаш, чаа-чаа трубалар көргүстү. Ол

трубаларны аржаан суунуң агымының аайы-биле эптей салыптар болза, шынал-ла, аржаанчыларга элээн эптиг апаар хирелиг. Ооң кандыг болурун эмненип келген кижилер-ле үнелеп, чугаалаар-дыр ийин але.

— Чаа чүүлдерниң эгезин көрүп тур бис. Турлаг бажың тудуп алган-дыр силер. Мооң мурнунда ажык дээр адаанга хонуп-дүжүп турган болгай силер. Ам чаглак бар эки-дир. Чырык база бар, видео база көрүп турар. Эки-дир. Ынчаарга, Чечен-оол Отташбаевич, хуу сайгарлыкчы ажылче киргенден бээр 10 чыл ажып турар-дыр силер. Эвээш эвес чылдар-дыр, юбилей-дир, байыр чедирип тур бис.

— Четтирдивис.

Бойдус болгаш ооң чажыды

— Он чыл бурунгаар үш-дөртле кижиге ажилдап турган болгай силер. Ам каш кижиге чедир өзе бердинер, кады ажилдап турар эш-өөрүңерни адап көрүңерем?

— Ийе, өзүлдө бар. Шупту эки ажилдап турар улус бо. Бир дугаарында, чолаачы Сергей Дамбаны адап көрейн. Кады ажилдап эгелзэн бис. Аржаанчыларга ыяш, суг сөөртүп турар киживис ол болгай. Михаил Түлүш — катерниң капитаны. Алдын-оол Даржай — моторист. Антон Сат биле Эриксон Монгуш баржада ажилдап турар. Чодураа Кара-Сал кассиривис. Шуптузу хүлээнген ажилын эки күүседип турар улус. Аравыста эпнайырлыгы база эки.

— Мооң мурнунда ажил-ижинге бергелер, шаптаразыннар турган болгай. Ам байдалыңар кандыгыл, силерниң ажилыңарже ээ көрнүр дарга-бошкалар бар боордур бе, далай-суг кежер аргыжылга кылып турар улус-тур силер?

— Эрткен чылдарда мүн-не шору-ла чүве. Амгы үеде кайы-даа черден дуза көрбөйн тур бис. Бо-ла ажилдап келген чылдарывыста кол-ла бергедээр чүве — эмчи. Бо кожуун эмчилерин шөлээңер үе-

зінде аржаанга барып дыштанып, келген чонга ачы-буяныңар көргүзүп, эмчи дузазындан чедирип көрүңер деп дилеп шаг болган бис. Ынашпас боор-дур. Кол-ла берге айтырыг ол — эмчи дузазы. Арканнары-даа ажырбас, боттарывыс тыптынып, кылдынып алып апарган бис.

— Чечен-оол Отташбаевич, чамдык кижилер өртек-үнези өскөн, бир машинага 1000, чаңгыс кижиге 700 рубль аар-дыр деп турар. Маңаа хамаарыштыр чүңү чугаалап болур силер?

— Биске херек чүүлдерниң өртек-үнези база өзе берген боор чүве-дир. Суг техниказының артык кезектериниң кол-колун соңгаар ажып садар-дыр бис. Черле кайда-даа өртектерниң өскенин көрүңер

даан. Бис база үениң аайыңга чайгаар-ла чагыртып турарывыс ол-дур ийин.

— Өртектер хүннүн-не өзүп турда, аржаан ажилчынарының өртээ ажырбас-ла-дыр. Эмин эрттир өстүрбээн-дир. Чаңгыс төлөп каар чүве ышкажыл. Мен бир эвес курорт баар дээн болзумза, оон-даа хөй акша чарыыр ийик мен — деп, Бай-Тайгадан келген Сергей Салчак чугаалады.

Аржаанның турлаанга чеде абергеш көөрүвүске, ийи чаа арыгларыңар чер, бир чадыр, бок төгөр кажаа, бир чаа ванна тургузуп каан болду. Бо бүгүнү тудуп кылырыңа республиканың Күш-ажыл болгаш социал хөгжүлдө яамызының харыысалгалыг ажилдакчылары бо аржаанга дыштанып чорааш, ачы-дузазын көргүскөн.

Аржаан бажында Будда бурганның элээн улуг дүрзү-хевирин база тургузуп каан. Амдызында ол ажык дээр адаанда турар болду. Ону Россияның Күрүне шаңналының лауреады Дондук Дойбухаа, Россияның алдарлыг чурукчузу Алексей Кайгал-оол, Чурукчулар эвилелиниң кежигүннери Начын

Саая, Рафаэль Дойбухаа олар аржааннап келген чонга ачы-буян кылып, кандыг-даа акша-төлөвир негевейн, боттарының энерелдиг сеткил-чүрээниң ханызындан кылып тургускан.

Аржаанга келген кижиге ийи күштүң каттышканындан кадыын быжыглап болур. Бирээде, сүзүк. Ол дээрге сагыш-сеткилди шын углап, бүгү улуска эки чүвени күзеп, аржаан эззинге, Суг эззинге (Улуг-Хемниң) сүзүглөп чалбарыры. Ону кылырда бо чурукчуларның сиңилбип кылган бурганын дамчыштыр аңаа чүдүп, тейлеп тургаш, кылзын дээш, бо бурганны кылган херээ ол. Ийиде, аржаанның хөй янзы минералдардан холушкан онзагай суун шын ижил ажыглап билири. Ону кижиге бүрүзү бодунуң аарыын барымдаалап ижип, шаптаный кирер. Ол ийи күштү шын ажыглаар болза, белең-селең аарыгларга кижиге алыспас.

Уран холдуг чурукчуларның ажылын келген чон магадап: «Бурганывыстың серизин кылгаш, лама-башкылар чалааш, арамайладыр болза эки-дир» деп чугааладылар. ТР-ниң Чурукчулар эвилелинге чеде бергеш, Дондук Хертековичтен бурганның оран-савазы кажан долзуу-биле бүдө бээрин айтырамыңа, ол мында диди.

— Келир чылын шуптузун кылып доозуптарын кызыдар бис. Бурганның оран-савазын кандыг хевирлиг кылдыр кылырын аравыста сүмележиңер турар бис.

Тыва чоннуң үе-дүптен бээр чүдүп-тейлеп эмненип, сегип чораан аржааныңа мындыг буяныңы үүлени кылган чурукчуларга өөрүп четтиргенивисти «Шын» солун дамчыштыр илеретпес арга чок.

Чыл келген тудум, Ажыг-Суг аржаанының ат-сураа улам алгып, чүгле бистиң республикада девискээринден эвес, а Саян ажык безин кижилер адап-сурап чедип кээп турар. Бо чүңү көргүзүп турарыл дээрге, Ажыг-Суг аржаанының эм-дом шынарының эң күштүүн херечилеп турары ол-дур.

Амгы үеде Ч. Кара-Салдың бригадазы 2008 чылдың аржаан ажыдышканыңа белеткел ажилдарын чорудуп турар. «Кыжын терген, чайын шаанаң септе» деп чүве ол-ла болгай.

Нина КУУЛАР.

2007 чылдың декабрь 20-де эрттирген №7-КР/07 аукционун түңнелдери

2007 чылдың декабрь 18-те арга-арыг тараан ыяштарны садар-садып алырының керээзин чарарына эргени алырының талазы-биле аукционга киржиринге чагыгларны хүлээп алырының №7-кр/07 протоколунга үндөзүлгөш база арга-арыг участоктарын хөзөүлгөш керээзин чарарына эргени алырының азы Тыва Республиканың Арга-арыг агентилелиниң 2007 чылдың август 1-ден №38 дужаалы-биле бадылаттыг арга-арыг тараан ыяштарны садар-садып алырының керээзин чарарына эргени алырының талазы-биле арга-арыг аукционун эрттирериниң Чурумунга дүүштүр аукционну эгелээриниң мурнунда шуптузун күштүг деп санаан 7 бижимел чагыг кирген. Садыглаашкынга киржир күзөлдиг аукцион киржикчилеринден оларның баш удур төлевириниң түңүн төлээнин бадыткап турар документилерин алган, ол дугайын аукционга киржириниң чагыгларын хүлээп алганының дугайында 2007 чылдың декабрь 18-те тургускан протоколунга айыткан.

Дараазында аукцион чүүлдеринге (а/ч) аукцион эрткен деп санаттыганы:

А/ч №	Турар чери		Кварталдың №	Ажыглал ыяштың хемчээли (куб.м.)		Аймаа	Шөлү, га	А/ч эге өртээ, рубль
	Арга-арыг ажил-агыйы	Арга-ыяш а/ч		Нийтизи-биле	Ооң иштинде тудуг ыяжы			
1.	Кызыл	Кызыл	42/2,5	824	247	Лц,К	11,0	45834,52
6.	Тес-Хем	Шуурмак	163Y14	423	354	Лц,К	3,5	66414,00

Аукционну 2007 чылдың декабрь 20-де 10.00 шакта эгелээн база 2007 чылдың декабрь 20-де 12.00 шакта төндүргөн.

Аукционга келген аукционнуң киржикчилери арга-арыг ыяштарын садар-садып алырының керээзин чарарына эргени садарының талазы-биле аукцион дүрүмнери-биле танышкан. Садыглаашкынга киржир күзөлдиг аукцион киржикчилеринден оларның баш удур төлевириниң түңүн төлээнин бадыткап турар документилерин алган, ол дугайын аукционга киржириниң чагыгларын хүлээп алганының дугайында 2007 чылдың декабрь 18-те тургускан протоколунда айыткан.

Аукционну эгелээриниң мурнунда 7 бижимел чагыг кирген. Оларның аразындан 7 бижимел чагыгны күштүг деп, _____ бижимел чагыгны күштүг эвес деп санаан (чылдагааннарын тайылбырлаан).

Аукционда киржил турар аукционнуң Тийлекчилери оларның садып алганы аукционнуң чүүлдериниң №1 болгаш №6 аукцион чүүлдериниң эге өртөктөрүн 5 хууга улгаттырганы-биле боттарына арттырып алырынга чөпшээрелди берген (№1 аукцион чүүлүнүң талазы-биле: аукционнуң 17-ги базамынга; №6 аукцион чүүлүнүң талазы-биле: аукционнуң 9-ку базамынга).

Дараазында аукцион чүүлдеринге (а/ч) аукцион эртпээн деп санаттыганы, чүге дээрге чагыглар кириер хуусаа төңгүжө аукцион чүүлүнүң бүрүзүңгө чүгө чагыг кириринген:

А/ч №	Турар чери		Кварталдың №	Ажыглал ыяштың хемчээли (куб.м.)		Аймаа	Шөлү, га	А/ч эге өртээ, рубль
	Арга-арыг ажил-агыйы	Арга-ыяш а/ч		Нийтизи-биле	Ооң иштинде тудуг ыяжы			
2.	Чадаана	Чадаана	166/32	583	484	Лц	13,5	76077,90
4.	Каа-Хем	Сизим	292/13	405	155	Лц	4,5	28305,60
5.	Каа-Хем	Бүрен-Бай-Хаак	67/6	408	216	Лц Б	2,4	33672,0
7.	Каа-Хем	Бүрен-Хем	19/37	651	481	Лц	12,0	58971,84

Аукцион чүүлүнүң эге өртөзүңгө ыяштыг черлерни садар-садып алыр керээзлерин он хонук хуусаада (2007 чылдың декабрь 30-ге чедир) чарып алыры аукционнуң дараазында киржикчилеринге саналдаан:

№2 аукцион чүүлүнүң талазы-биле - тускай сайгарлыкчы Роза Мөңгүлекова Монгушка;
 №4 аукцион чүүлүнүң талазы-биле - тускай сайгарлыкчы Семен Максимович Бочкарева;
 №5 аукцион чүүлүнүң талазы-биле - тускай сайгарлыкчы Алексей Иосифович Кудрявцевке;
 №7 аукцион чүүлүнүң талазы-биле - директор Анатолий Анатольевич Саложниковтуң нүүрүндө «ТТ» Арга-арыг белеткелениң фирмасы» КХН-ге саналдаан.

Дараазында аукцион чүүлдеринге (а/ч) аукцион эртпээн деп санаттыганы, чүге дээрге чагыглар кириер хуусаа төңгүжө чагыг-даа чагыг кириринген:

А/ч №	Турар чери		Кварталдың №	Ажыглал ыяштың хемчээли (куб.м.)		Аймаа	Шөлү, га	А/ч эге өртээ, рубль
	Арга-арыг ажил-агыйы	Арга-ыяш а/ч		Нийтизи-биле	Ооң иштинде тудуг ыяжы			
2.	Шагонар	Арыг-Үзүү	75/22	120	88	Лц	1,0	18813,77

Таныш көрүңер

Кызылдың мурнуу чүк талазындан 11 км хире черде база Кызыл - Межегей чазаттынмаан оруктуң оң талазындан 5 км черде «Бичии Шоол» деп черниң хову участогунга 2007 чылдың ноябрь 17-де 11 шак үезинде моол сөөк-язылыг, 20-30 хар назылыг эр кижиниң мөчүзү тывылган.

Мөчүдө кедирген турган хелтер: кара өңнүг спортчу костюм, костюмунуң чеңи хурец-сарыг өңнүг. Курткада латин үжүктөр-биле «REEBOK» деп бижээни, ооргазында «56» деп сан бар. Хөрээнде чырык-көк болгаш ак дилиндектерлиг тельняшка кедирген. Кара-көк өңнүг спортчу чүгүрүнүң кыдыгларында куу чырыксымаар өңнүг дилиндектиг. Спортчу чүгүрүнүң хончузунуң адаккы кезээниң солагай талазында «FOX» деп бижик бар.

Өлгениниң чижеглел үези 2007 чылдың чайгы, күзү үези. Бо кижиниң хевинин, чижеглел читкен үезинин, назынының, нациязындан алгаш көөрге, силерге таныттынар болза, дараазында телефоннарже долгаар:

1) Кызыл кожуунуң иштики херектер килдизи - 9-11-44, 9-11-21;
 2) РФ-тиң прокуратуразының чанында ИК-ниң ТР талазы-биле ИЭ-ниң Кызыл кожуунуң истелге килдизи - 9-19-05, 9-18-98.

«Сукпак суурнуң коммунальщик» МКБ-ниң котельнаязының 2008 чылда үндүр садып турар чылыг энергиязынга тарифти тургузарының дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ТАРИФТЕР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ АЛБАНЫНЫҢ ДОКТААЛЫ

2007 чылдың ноябрь 7-де №81 Кызыл хоорай

1995 чылдың апрель 14-те «Электри болгаш чылыг энергиязының тарифтеринге күрүне таарыштырылганының дугайында» № 41-ФХ Федералдыг хоойлуга (дараазындагы өскерилгелери-биле), Россия Федерациязының Чазааның 2004 чылдың февраль 26-да «Россия Федерациязынга электри болгаш чылыг энергиязынга хамаарыштыр өртөктөрни тургузарының дугайында» №109 доктаалыга (дараазындагы өскерилгелери-биле) дүүштүр база 2007 чылдың октябрь 29-та Тыва Республиканың Тарифтер талазы-биле албанының баштаар чериниң №5 протокол шнитпирлеринге үндөзүлгөш, Тыва Республиканың Тарифтер талазы-биле албанының доктаадыры болза:

1. «Сукпак суурнуң коммунальщик» МКБ-ниң котельнаязының үндүр садып турар чылыг энергиязының таривин шупту категорияның хереглекчилеринге 1 Гкал-да (НӨУ чокка) 860,4 рубль хемчээлге 2008 чылдың январь 1-ден күштүг кылдыр кириер болгаш тургузар:
 2. Бо доктаалдың 1-ги пунктузунда тургускан тарифтер 2008 чылдың январь 1-ден декабрь 31-ге чедир күштүг болур.

3. «Сукпак суурнуң коммунальщик» МКБ-зи бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарынга парладыр.

Тыва Республиканың Тарифтер талазы-биле албанының удуртукчузу К.Б.САГААН-ООЛ.

Юбилейиңер-биле

Бистиң ававыс Елена Балдар-ооловна КҮЖҮГЕТ декабрь 30-де мугур 50 харлаар. Ававыс Кара-Хөл ортумаак школазында хөй чылдарда үре-түннелдиг ажилдап чоруур. Ол ажил-ижинге бердинген, чонунга хүндүткелдиг, буянныг ие. Дөрт ажы-төлү, бистерни, эртем-билигдиг кижилер кылдыр кижизидип өстүрүп каан ававыска юбилейин таварыштыр аас-кежикти, узун назынны, улуг-улуг чедишкнерни, каң дег кадыкшылды күзөдвис.

Өөнүң ээзи, уруглары.

Алдын кудаңар-биле!

Черби суурда чурттап чоруур эргим, ынак ада-иевис Лидия Донгаковна, Болат Думатович САГДЫЛАР кады чурттаандан бээр 50 чыл болганын таварыштыр Алдын кудазын бо хүннерде эрттирер. Олар алдарлыг башкылар, күш-ажылдың хоочуннары. Ажылдап келген чылдарында чаштарны өөредип, кижизидип, бүгү күжүн, билин берип, хөй өөреникчилерин эртем-билигдиг делгем оруунче углаан. Ажы-төлүнүң өөрүшкүзү, чырыткызы, чөленижи. Ынчангаштын ада-иевиске дараазында одуругларны бараалгаттывыс:

Ачазы дег, авазы дег
 Авыралдыг чүве-ле чок,
 Айы биле хүңч-ле дег
 Айдың чырык чүве-ле чок.
 Черге чедир мөгөйдивис,
 Ам-даа хөй чыл аравыска
 Ажы-төлге даянгыш бооп,
 Амыдырап-чурттаңар деп,
 Алгап тур бис, йөрээп тур бис.

Хөй санныг ажы-төлүндөн.

Спорт талазы-биле агентилел конкурс чарлап тур

Тыва Республиканың Күш-культура болгаш спорт талазы-биле агентилелиниң күрүнениң хамааты албанының албандужаалынга ажилдаар хостуг олутче болгаш кадрлар курлавырларынче кириеринге конкурска киржири-биле документилерни хүлээп эгелээрин Тыва Республиканың Күш-культура болгаш спорт талазы-биле агентилел чарлап тур:

хоойлу-дүрүм болгаш организастыг хандырылга талазы-биле килдистиң 1-ги категорияның специализи Негелделери: тускай дээди эртемниг, ажил эмгелелиниң үндөзүннөрин база персоналдыг компьютер-биле ажилдап билер болур ужурлуг.

Кириер документилери:

- бодунуң хоул-биле долдурган, тырттырган чурукту кошкан амы-хууда билдиришкинни, паспортунуң хоолгазын, дипломунуң хоолгазын, күш-ажылчы дептериниң хоолгазын, хамааты албанынга ажилдап киреринге азы ажилдаарынга шаптыктап турар аарыглары чок бооп турарының дугайында документини (ф.086у эмчи справказы), шериг учедунуң документизиниң хоолгазы, орулгаларының, эт-хөрөңгизиниң болгаш хамааты хаакчыдының эт-хөрөңги талазы-биле хүлээлгелериниң дугайында медээлерни, пенсияның албан камгаладылганының камгалал херечилелиниң хоолгазын, Россия Федерациязының девискээринде чурттап турар чериниң аайы-биле амы-хууда кижиниң үндүрүг органында учетка тургусканының дугайында херечилелдиң хоолгазын кириер.

Конкурска киржириниң билдиришкиннерин бо чарлап турар парлаан соонда бир ай дургузунда дараазында адреске хүлээп алыр: **Кызыл хоорай, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, 25, тел. 2-06-64, 2-10-99.**

***

Тыва Республиканың Күш-культура болгаш спорт талазы-биле агентилели «Сүбедей» универсалдыг спорткомплекси күрүнениң албан черинде ниити шөлү 188 дөрбелчин метр, ажил-агыйжы тудугларлыг оран-саваны столовая-кафе чери кылдыр хөзөүлгөш бээрин дыңнадып тур.

Конкурска киржириниң дугайында чагыгларны ТР-ниң Күш-культура болгаш спорт талазы-биле агентилелиниң хоойлу-дүрүм болгаш организастыг хандырылга килдизинге кириер.

Адреси: **Кызыл хоорай, Щетинкин-Кравченко, 35, 9.00 шактан 17.00 шакка чедир.**

ШЫН

Индекс 667000.
 Кызыл хоорай,
 Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
 Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 2-01-35, кол редакторнуң орадакчызы — 2-19-87, тел/факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91.

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдиз — 2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-03-87, кедээ ажил-агый, очулга — 2-17-09, улуттук — 2-40-77. e-mail: shyn@tuvu.ru

Солун келбейи барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 8585. Чагыг 168.

АГАР САНЫЫС: № 4070381040000010000 В ОАО Банк "Тывакредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчылдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле камчылыг Ортаазы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солуну 2004 чылдың май 14-те эде бүртүкээ.

Херечилелдиң дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730.

ТР-ниң «Тывалогиграф» унитарлыг күрүнениң бүдүрүлгөзиге парлаан (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейи барыш болур. Айыттыганын сакнары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.